

वित्तीय साक्षरता

सन्दर्भ पुस्तक

बजेट

बैंक

बीमा

पुँजी बजार

वित्त

वित्तीय साक्षरता

सन्दर्भ पुस्तक

©नेपाल राष्ट्र बैंक, २०७६

ठेगाना:

केन्द्रीय कार्यालय
बालुवाटार, काठमाडौं, नेपाल
टेलिफोन नं.: ९७७ १ ४४१०३८६
फ्याक्स नं.: ९७७ १ ४४१०१५९

वित्तीय साक्षरता: सन्दर्भ पुस्तक

प्रकाशन मिति: असार, २०७६

ISBN: 978-9937-0-6179-7

मुद्रण:

लुम्बिनी बुद्ध प्रिन्टर्स
नयाँ बानेश्वर, काठमाडौं ।

पुस्तक डिजाइन: गणेशमान महर्जन, गभर्नरको कार्यालय ।

यो पुस्तक प्रकाशनको पूर्ण अधिकार नेपाल राष्ट्र बैंकसँग रहने छ ।

दुई शब्द

देशमा उपलब्ध भएका बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूबाट प्राप्त सेवा, सुविधा धेरैभन्दा धेरै जनताले उपयोग गरेको अवस्थामा प्रभावकारी मागमा वृद्धि हुने, छरिएको आयबाट बचत परिचालन गर्न सकिने, कर्जा तथा लगानी गरी आर्थिक कृयाकलापलाई वृद्धि गर्न सकिन्छ । आम जनताहरू वित्तीय रूपले जति धेरै साक्षर हुन्छन् त्यति नै धेरै बैंकिङ सेवाबाट लाभान्वित हुन सक्दछन् । आम नागरिकहरूलाई वित्तीय साक्षरताको माध्यमबाट वित्तीय सेवामा समावेश गर्दै वित्तीय पहुँच बढाउने सन्दर्भमा नेपाल राष्ट्र बैंकले विगत वर्षहरूदेखि नै वित्तीय साक्षरता सम्बन्धी सामग्री तयार गर्ने, वित्तीय साक्षरता सम्बन्धी विभिन्न कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने कार्यका साथै बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूलाई समेत वित्तीय साक्षरता कार्यक्रम सञ्चालन गर्न नीतिगत रूपमै उत्प्रेरित गर्दै आएको छ । वित्तीय साक्षरता कार्यक्रमलाई अझ प्रगाढ बनाउँदै यसको विस्तार गर्दै जानुपर्ने अवस्थालाई मध्यनजर गर्दै वित्तीय साक्षरता सम्बन्धी सन्दर्भ-सामग्रीहरूको कमीलाई केही हदसम्म भए पनि पूरा गर्नुपर्ने आवश्यकता बोध भएकोले वित्तीय साक्षरताका विविध आयाम समेटेर यो सन्दर्भ-पुस्तक तयार गरिएको छ । यस पुस्तकले समाजका विभिन्न वर्गका मानिसहरूलाई वित्तीय साक्षरताका विभिन्न आयामका बारेमा बुझ्न, वित्तीय क्षेत्रमा प्रचलित शब्दहरूका अर्थलाई थाहा पाउन तथा निर्धक्कसँग बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले उपलब्ध गराएका विभिन्न वित्तीय उपकरणहरूको प्रयोग गरी लाभ हासिल गर्ने, उद्यमशीलता विकास गर्ने तथा वित्तीय क्षेत्रप्रति आम जनताको पहुँचमा वृद्धि गरी समावेशी तथा उच्च आर्थिक वृद्धि मार्फत देशको आर्थिक विकास गर्ने कार्यमा सहयोग पुऱ्याउने छ भन्ने विश्वास लिएको छु ।

यस पुस्तक लेखन तथा प्रकाशन कार्यमा संलग्न कार्यकारी निर्देशक नेफिल मातङ्गि मास्के, यस पुस्तकका लेखक प्रकाश कोइराला लगायत गभर्नर कार्यालयमा कार्यरत सबै कर्मचारीहरूलाई धन्यवाद ज्ञापन गर्दछु ।

(डा. चिरंजीबि नेपाल)

गभर्नर

नेपाल राष्ट्र बैंक

धन्यवाद ज्ञापन

नेपाल राष्ट्र बैंकले विगतका वर्षहरूदेखि नै वित्तीय साक्षरता सम्बन्धी कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिरहेको छ । यी कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्दा वित्तीय साक्षरतासँग सम्बन्धित स्रोत सामग्रीहरू पर्याप्त नभएको अनुभव भई गभर्नरको कार्यालयले वित्तीय साक्षरतासँग सम्बन्धित विभिन्न आयामहरूलाई समेटेर एउटा सन्दर्भ पुस्तक तयार गर्ने तत्परता देखाएकोमा श्रीमान् गभर्नरज्यूले वित्तीय साक्षरता सम्बन्धी एउटा सन्दर्भ पुस्तक तयार गर्न स्वीकृति दिनुभएकोमा श्रीमान् गभर्नरज्यूप्रति हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु । श्रीमान् डेपुटी गभर्नरज्यूहरूले हाम्रो यस प्रयासमा थप राय, सुझाव तथा प्रेरणा दिनुभई यस सन्दर्भ-पुस्तक तयार गर्न प्रोत्साहन गरिरहनु भयो । म गभर्नर कार्यालयको तर्फबाट उहाँहरू दुवै डेपुटी गभर्नरज्यूहरूलाई हार्दिक धन्यवाद ज्ञापन गर्दछु ।

यस पुस्तकलाई तयार गर्ने काममा यस कार्यालयका निर्देशक भीष्मप्रसाद उप्रेतीको संयोजकत्वमा उपनिर्देशक (तत्कालीन) सुरेश पन्त र तत्कालीन उपनिर्देशक (हाल निर्देशक) शुभाषचन्द्र घिमिरे सदस्य तथा तत्कालीन सहायक निर्देशक (हाल उपनिर्देशक) रामकाजी खाइजू सदस्यसचिव रहेको **वित्तीय चेतनामूलक पुस्तक प्रकाशन कार्यदल**ले पुस्तकको लेखन, परिमार्जन तथा प्रकाशनसम्मका विभिन्न काममा पुऱ्याएको योगदानको प्रशंशा गर्दै उहाँहरूलाई धन्यवाद ज्ञापन गर्दछु । समय समयमा पुस्तकको मस्यौदामाथि आफ्नो सुझाव दिनुहुने निर्देशक गोविन्दप्रसाद नागिलाका साथै आवश्यकतानुसार योगदान गर्नु हुने सहायक निर्देशक (तत्कालीन) निर्मला खतिवडा तथा सहायक निर्देशक सुधा विष्ट थापालाई समेत हार्दिक धन्यवाद ज्ञापन गर्दछु । कार्यदलकै सुझाव तथा सल्लाह बमोजिम विज्ञ प्रकाश कोइरालाले यस पुस्तकको लेखनकार्य गर्नुभएको हो । लेखक प्रकाश कोइराला धन्यवादको हकदार हुनुहुन्छ । यसै गरी यस पुस्तकको डिजाइन सम्बन्धी काम सम्पादन गर्नमा उपनिर्देशक (कम्प्यूटर) श्री गणेशमान महर्जनको योगदान महत्वपूर्ण रहेको छ । यस पुस्तक तयार गर्ने एवं प्रकाशन गर्ने कार्यमा विभिन्न किसिमले संलग्न हुनुभएका सहायक निर्देशकहरू मनोजकुमार के. सी., विष्णुदत्त पाण्डेय, प्रधान सहायक समिता श्रेष्ठ, सहायक नबिना ताम्राकार र कार्यालय सहयोगी गायत्री सापकोटाको योगदान समेत महत्वपूर्ण रहेको छ । उहाँहरू सबैलाई उहाँहरूको योगदानका लागि धन्यवाद ।

(डा. नेफिल मातङ्गि मास्के)
कार्यकारी निर्देशक
गभर्नरको कार्यालय

विषयसूची

नेपाल राष्ट्र बैंक : मुलुकको केन्द्रीय बैंक	१
नेपाल राष्ट्र बैंकबाट इजाजतपत्र प्राप्त बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू	२
बचत तथा ऋण सहकारी संस्थाहरू र वित्तीय मध्यस्थकर्ताहरू	२
सफा नोट नीति	३
नोटको जतन कसरी गर्न सकिन्छ ?	४
बैंक भनेको के हो ?	५
बैङ्गमा कारोबार गर्दा हुने फाइदाहरू	५
बैंक खाताको प्रकार	६
वित्तीय सेवा प्रदायकको छनौटमा ध्यान दिनुपर्ने कुराहरू	७
ग्राहक पहिचान (के.वाई.सी.) भनेको के हो ?	७
वित्तीय साक्षरता	९
वित्तीय साक्षरता भनेको के हो ?	९
आम्दानी र खर्चको विश्लेषण	१०
व्यक्तिगत रकम व्यवस्थापन	११
व्यक्तिगत रकम व्यवस्थापन निर्धारण गर्नुपर्ने प्रमुख कारणहरू	११
व्यक्तिगत वित्तीय व्यवस्थापनका नियमहरू	१२
व्यक्तिगत पैसा व्यवस्थापन गर्ने बानी कसरी बसाउन सकिन्छ ?	१२
वित्तीय लक्ष्य पूरा गर्न अत्यधिक खर्च गर्ने बानीलाई कसरी कम गर्न सकिन्छ ?	१४
साँहिलीको कथामा प्रस्तुत विवरण अनुसार	१५
मेरो लक्ष्य	१६
वित्तीय योजना सहितको लक्ष्यका फाइदाहरू	१६
बजेट/पारिवारिक बजेट	१७
पारिवारिक बजेट किन चाहिन्छ ?	१८
बजेट कसरी बनाउने ?	१८
बजेटभित्र कसरी रहने ?	१८
पारिवारिक बजेट योजना	१९
ऋण (कर्जा)	२०
ऋण भनेको के हो ?	२०
बैंक ऋणको परिचय	२०
ऋणका स्रोतहरू के के हुन् ?	२०
औपचारिक र अनौपचारिक ऋण	२१
कस्तो कार्यको लागि ऋण लिनुपर्छ ?	२२
ऋण प्रकारहरू	२४

ध्यान दिनुपर्ने कुरा	२५
(क) ब्याजदर	२५
(ख) ऋणको अवधि	२५
(ग) आफ्नो आर्थिक स्थिति	२५
ऋणको दुस्चक्र	२६
सुभावहरू	२७
ऋण कति लिन सकिन्छ ?	२७
कर्जा सूचना केन्द्र भनेको के हो ? यसले के काम गर्छ ?	२९
ऋण तिरेको हिसाबकिताब राख्ने तरिका	२९

बचत ३०

बचत योजना	३०
बचत रणनीति	३१
७०-२०-१० नियम	३१
बचत गर्न सकिने संस्थाहरू	३१
अर्ध-औपचारिक निकायमा बचत गरे के हुन्छ ?	३२
अनौपचारिक निकायमा बचत गरे के हुन्छ ?	३२
बचत कसरी गर्न सकिन्छ ?	३३
बचतका सेवाहरू छनोट गर्दा ध्यान दिनुपर्ने कुराहरू	३४
बचत लक्ष्य र योजना कार्यतालिका	३५
आफ्नो आयव्ययको योजना बनाउनुहोस् ।	३५
पारिवारिक आय-व्यय सहयोगी	३७

लगानी ३८

लगानीको लक्ष्य	३८
आफ्नो लगानीको लक्ष्य बनाउनु पूर्व निम्न कुराहरूमा ध्यान दिनुपर्छ :	३८
लगानीको प्रकार	३८
सफल लगानीको लागि ध्यान दिनुपर्ने कुराहरू	३९

लघु व्यवसाय ४१

व्यवसायको योजना गर्ने नमूना फारम	४१
आफूसँग भएको पैसा लगानी किन गर्ने ?	४३
लगानीको निर्णय गर्नुअघि ध्यान दिनुपर्ने कुराहरू	४४

धितोपत्र : पूँजी निर्माणको माध्यम ४५

धितोपत्र	४५
शेयरको अङ्कित मूल्य	४५
कम्पनीको शेयरका प्रकार	४५
धितोपत्र/शेयरमा लगानी गर्दा ध्यान दिनुपर्ने कुराहरू	४६
शेयर निवेदन भर्दा ध्यान दिनुपर्ने कुराहरू	४६

सिआस्वाले दिएका शेयर सुविधाहरू	४७
कसरी लिने सिआस्वा सेवा ?	४७
शुल्क कति लाग्छ ?	४८
म्युचुअल फण्ड : पूँजी सङ्कलनको माध्यम	४८
वित्तीय अनुशासन	४९
सक्षम उपभोक्ता/वित्तीय सेवा सुविधाको छनौट	५१
सक्षम उपभोक्ता कसरी बन्न सकिन्छ ?	५२
सूचनाको हक	५३
मोबाइल मनी कारोवार	५३
विप्रेषणको परिचय	५४
हुण्डी	५५
औपचारिक संस्थाबाट विप्रेषण कारोवार गर्दा हुने फाइदा	५५
विप्रेषण पठाउँदा र उपयोग गर्दा ध्यान दिनुपर्ने कुराहरू	५५
विप्रेषणको उचित प्रयोग	५५
वैदेशिक रोजगारी	५६
सम्भौतापत्र	५७
वैदेशिक रोजगारीका समस्याहरू	५८
ध्यान दिनुपर्ने विषयहरू	६०
विदेशी विनिमय सम्बन्धी ज्ञान	६१
विदेशी मुद्रा	६१
ध्यान दिनुपर्ने कुराहरू	६१
बीमा	६३
बीमासँग सम्बन्धित शब्द तथा तीनको अर्थ	६३
बीमाको प्रकार	६४
बीमा २ प्रकारका हुन्छन् :	६४
बीमा गर्दा हुने फाइदाहरू	६४
बीमा गर्दा ध्यान दिनुपर्ने कुराहरू	६४
जीवन बीमा दावी प्रक्रिया	६५
निर्जीवन बीमा दावी प्रक्रिया	६५
निर्जीवन बीमा दावी गर्न आवश्यक कागजात	६५
दुर्घटनाका कारण मृत्यु भएमा बीमा दावी गर्न आवश्यक कागजातहरू	६६
औषधी उपचार बीमा दावी गर्न आवश्यक कागजातहरू	६६
मुख्य सन्देश	६७
बाली तथा पशुधन बीमाको प्रिमियममा अनुदान उपलब्ध गराउने निर्देशिका, २०७०	६७
गुनासो व्यवस्थापन समिति	६८

नेपाल राष्ट्र बैंक : मुलुकको केन्द्रीय बैंक

नेपाल राष्ट्र बैंक नेपालको केन्द्रीय बैंक हो । तत्कालीन नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०१२ अनुसार २०१३ वैशाख १४ गते नेपाल राष्ट्र बैंकको स्थापना भएको हो । केन्द्रीय बैंकले सामान्यतः सम्बन्धित देशको मुद्राको छपाइ, वितरण लगायतका स्वदेशी मुद्राको सम्पूर्ण व्यवस्थापन, स्वदेशी मुद्राको विदेशी मुद्रासँगको खरिद बिक्रीदरको निर्धारण, स्वदेशमा हुने मुद्रास्फीतिको नियन्त्रण एवम् व्यवस्थापन, देशभित्र बैंकिङ तथा वित्तीय क्षेत्रको विकास एवम् स्थायित्व कायम गर्ने कार्य गर्दछ । पुरानो ऐनलाई प्रतिस्थापन गर्दै बनेको नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०५८ ले केन्द्रीय बैंकले गर्ने सम्पूर्ण अधिकार नेपाल राष्ट्र बैंकलाई दिएको छ । तसर्थ, नेपाल राष्ट्र बैंक नेपालको केन्द्रीय बैंक भएकोले यसले मूलतः मुलुकको मौद्रिक प्रणालीलाई सञ्चालन र नियमन गर्दछ । नेपाल राष्ट्र बैंकले नेपालको लागि आवश्यक पर्ने नेपाली मुद्रा (नोट तथा सिक्का) को निष्काशन एवम् व्यवस्थापनको कार्य गर्दछ । यसैले केन्द्रीय बैंकलाई मौद्रिक अधिकारी र नियामक संस्था पनि भन्ने गरिन्छ । यसै गरी, देश विकासको लागि तथा वस्तु तथा सेवाको मूल्यलाई धेरै बढ्न नदिई स्थिर राख्न अर्थव्यवस्थामा कति रुपैयाँ आवश्यक पर्छ भन्ने अध्ययन गरी सोही अनुसार रुपैयाँ पैसाको व्यवस्था गर्ने काम नेपाल राष्ट्र बैंकले गर्दछ । नेपाल राष्ट्र बैंकले नेपाली मुद्राको व्यवस्थापन गर्ने, मौद्रिक नीतिको

तर्जुमा तथा सञ्चालन गर्ने, सरकारको बैंक तथा बैंकहरूको बैंकको रूपमा भूमिका निर्वाह गर्ने गर्दछ ।

हरेक मुलुकमा एउटा मात्र केन्द्रीय बैंक रहन्छ । नेपाल राष्ट्र बैंक नेपालको वित्तीय प्रणालीको नियामक तथा सुपरिवेक्षकीय निकाय हो ।

नेपाल राष्ट्र बैंक स्थापना हुनुभन्दा अघि २००२ सालमा सदर मुलुकीखानाबाट नेपाली नोट निष्काशन गरिएको थियो । नेपाल राष्ट्र बैंकको स्थापना भएपछि सदर मुलुकी खानाले छपाइ गरेका नोटको स्वामित्व नेपाल राष्ट्र बैंकले लियो । नेपाल राष्ट्र बैंक आफैले भने २०१६ साल फागुनदेखि नोट छपाइ गर्न थालेको हो ।

नेपालमा आवश्यक पर्ने बैंक तथा वित्तीय संस्था स्थापना गर्न स्वीकृति दिने काम पनि नेपाल राष्ट्र बैंकले गर्दछ । आफूले स्वीकृति दिएका बैंक तथा वित्तीय संस्थाले कसरी वित्तीय कारोबार गर्दछन्, बचत गरेको रकम सुरक्षित छ, छैन भनेर नियमन एवम् सुपरिवेक्षण गर्ने काम पनि नेपाल राष्ट्र बैंकले गर्दछ ।

नेपाल राष्ट्र बैंकबाट इजाजतपत्र प्राप्त बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू

नेपाल राष्ट्र बैंकबाट इजाजतपत्र प्राप्त बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले सर्वसाधारण जनता एवम् विभिन्न संस्थाहरूबाट निक्षेप स्वीकार गर्दछन् र उक्त निक्षेपलाई उद्यम गर्न चाहने तर पैसाको अभाव हुने व्यक्ति वा संस्थालाई कर्जाको रूपमा प्रदान गर्दछन् । अर्थतन्त्रमा एउटा समूह वा वर्गबाट दायित्वको रूपमा बचत सङ्कलन गरी सो दायित्वलाई पुनः उत्पादनशील प्रयोजनका लागि सम्पत्तिको रूपमा ऋण (कर्जा) प्रवाह गर्ने हुँदा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूलाई वित्तीय मध्यस्थकर्ता पनि भन्ने गरिन्छ । बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू देशको कानून बमोजिम स्थापना र सञ्चालन भएका हुन्छन् ।

नेपालमा अहिले 'क', 'ख', 'ग' र 'घ' गरी चार वर्गका बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू रहेका छन् । 'क' वर्गका संस्थालाई वाणिज्य बैंक, 'ख' वर्गका संस्थालाई विकास बैंक, 'ग' वर्गका संस्थालाई वित्त कम्पनी र 'घ' वर्गका संस्थालाई लघु वित्त वित्तीय संस्था भन्ने गरिएको छ । 'ख', 'ग' र 'घ' वर्गका संस्थालाई एकमुष्ट रूपमा वित्तीय संस्था पनि भनिन्छ । यी चारै प्रकारका संस्थालाई एकैसाथ भन्नुपर्दा बैंक तथा वित्तीय संस्था भनिन्छ ।

बचत तथा ऋण सहकारी संस्थाहरू र वित्तीय मध्यस्थकर्ताहरू

ग्रामीण तहसम्म वित्तीय सेवाको पहुँच स्थापित होस् भन्ने अभिप्रायले नेपालमा सहकारी संस्थाहरूको स्थापना द्रुत गतिमा भइरहेको छ । बचत तथा ऋण सहकारी संस्था र बहुउद्देश्यीय सहकारी संस्था स्थापनाका लागि नेपाल सरकार सहकारी विभागले स्वीकृति प्रदान गर्दछ ।

सफा नोट नीति

आर्थिक कारोबारको सिलसिलामा बजारमा सफा नोट मात्र प्रयोग गर्ने र कारोबारको क्रममा पुराना, मैला नोटहरू फिर्ता लिएर जलान गर्ने नीतिगत व्यवस्था नै सफा नोट नीति हो । जस अन्तर्गत बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको माध्यमबाट सुकिला भुक्तानी योग्य नेपाली नोटहरू मात्र ग्राहकहरूलाई भुक्तानी गर्ने र पुराना मैला नोटहरू नेपाल राष्ट्र बैंकमा दाखिला गर्न पठाउने कार्य पर्दछन् ।

चित्र स्रोत: नेपाल राष्ट्र बैंक

जनताले प्रयोग गर्ने नोट कतिको सफा छ भन्ने कुराले त्यस देशका जनताको चेतनाको स्तर तथा सभ्यताको चिनारी दिन्छ । यसैगरी, नोट विभिन्न किसिमका काम गर्ने मानिसको हातमा पुग्ने र एक हातबाट अर्को हातमा कारोबारको सिलसिलामा सधैं जाने हुनाले नोटमा विभिन्न किसिमका रोगका किटाणुहरू र फोहोर मैला पनि लागेको हुन्छ । सफा नोटको मात्र चलन चल्तीले पुरानो तथा मैला नोटको प्रयोगबाट स्वास्थ्यमा पर्न सक्ने असरलाई पनि कम गर्न सकिन्छ ।

नोटको जतन कसरी गर्न सकिन्छ ?

- ✚ नोटको जतन गर्न अनिवार्य रूपमा मनी ब्याग प्रयोग गर्ने बानी बसालौं ।
- ✚ नोटमा केरमेट नगरौं ।
- ✚ समान दरका नयाँ अथवा सुकिला दुवै किसिमका नोटको मूल्य समान हुने भएकोले सकेसम्म सुकिला नोटको प्रयोग गर्ने बानी बसालौं ।
- ✚ नयाँ नोट छपाइ गर्न ठूलो मात्रामा लागत लाग्ने भएकोले नोटको जतन गरी छपाइ खर्च घटाऔं ।
- ✚ नोटलाई माटो, धमिरा, आगो र पानीबाट जोगाऔं ।
- ✚ नोटलाई गाड्ने, धेरै समयसम्म पोको पारेर राख्ने गर्नाले नोट सड्ने डर हुने हुँदा यस्तो कार्य नगरौं ।
- ✚ नोटको हिफाजत गर्ने कुरा आफू पनि मनन् गरौं र अरुलाई पनि सिकाऔं ।
- ✚ नोटको कारोबार गर्दा फोहोर गर्ने प्रवृत्तिलाई त्यागौं ।
- ✚ पूजा गर्दा अथवा कुनै काम गर्दा रड लागेको तथा मैलिएका हातहरूले सकेसम्म नोट नछोऔं ।
- ✚ टाँचा वा स्टिच लगाउँदा नोट च्यातिने र निकाल्न गाह्रो हुने तथा नोटको आयु घट्ने हुँदा यस्तो कार्य नगरौं ।
- ✚ कारोबारको क्रममा शंकास्पद नोटहरू पाइएमा नजिकैको नेपाल राष्ट्र बैंकको कार्यालय वा अन्य बैंक तथा वित्तीय संस्थामा दाखिला गरौं ।
- ✚ नोटलाई मठ-मन्दिर वा पूजापाठ आदि धार्मिक कार्यमा प्रयोग गर्दा नोटमा रड, अबिर, पानी, दूध, रगत आदि नपारौं । बरू दान पेटिकामा हाल्ने वा सम्बन्धित धार्मिक अनुष्ठानको रसिद काटी चन्दा प्रदान गर्ने चलन चलाऔं ।

बैंक भनेको के हो ?

बैंङ्ग भनेको वित्तीय कारोवार गर्ने इजाजतपत्रप्राप्त संस्था हो जसले रकमको बचत, बचतको भुक्तानी, ऋण प्रवाह र अन्य सेवाहरू प्रदान गर्छ । बैंङ्गले बचत गर्न चाहने बचतकर्ताबाट रकम लिएर ऋण लिन चाहने व्यक्तिहरू तथा संस्थाहरूलाई रकम प्रदान गर्दछ । बैंकलाई वित्तीय मध्यस्थकर्ता पनि भनिन्छ । बैंकमा पैसा राख्नु भनेको आफ्नो कमाइलाई पारदर्शी र सुरक्षित बनाउनु हो । बैंङ्गबाट पाउने ब्याज, भुक्तानी रकम वा निक्षेपको पूर्ण जानकारी पाउन सकिन्छ ।

चित्र स्रोत: प्रकाश कोइराला

मुलुकको समग्र बैंकिङ तथा वित्तीय प्रणालीप्रति सर्वसाधारणको विश्वसनीयता अभिवृद्धि गर्न, निक्षेपकर्ताको हकहितको संरक्षण र सम्बर्द्धन गर्न, बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूबीच स्वस्थ प्रतिस्पर्धाद्वारा गुणस्तरीय तथा भरपर्दो बैंकिङ तथा वित्तीय सेवा उपलब्ध गराई राष्ट्रिय अर्थतन्त्रलाई सबल एवम् सुदृढ बनाउन तथा वित्तीय स्थायित्व कायम गर्न बैंक तथा वित्तीय संस्थाको आवश्यकता पर्दछ ।

बैंङ्गमा कारोबार गर्दा हुने फाइदाहरू

- (क) बैंङ्गमा बचत गरिएको रकम सुरक्षित हुन्छ ।
- (ख) बैंङ्गमा बचत गर्नाले बचत रकम अनुसारको ब्याज पाइन्छ ।

- (ग) आवश्यक परेको बेलामा बैङ्कबाट रकम भिकेर प्रयोग गर्न सकिन्छ ।
- (घ) बैङ्कमा खाता भयो भने देश वा विदेशबाट पैसा पाउन वा पठाउन सकिन्छ ।
- (ङ) आवश्यक परेको बेलामा बैङ्कबाट ऋण लिन सकिन्छ ।
- (च) बैङ्क खाताबाट सामाजिक सुरक्षा भत्ता, पेन्सन, तलब वा सरकारबाट प्रदान हुने रकमहरू प्राप्त गर्न सकिन्छ ।
- (छ) बैंक तथा वित्तीय संस्थाको सेवा लिने मान्छेले एक ठाउँबाट अर्को ठाउँमा जाँदा धेरै ठूलो रकम बोकेर हिँड्नु पर्दैन । विभिन्न ठाउँमा भएका बैंकहरूका शाखा वा एटिएम मेशिनबाट आवश्यक रकम भिक्न सकिन्छ । यसरी पैसा हराउने वा लुटिने जोखिम कम गर्न सकिन्छ ।

चित्र स्रोत: प्रकाश कोइराला

बैंक खाताको प्रकार

बैंक खाता विभिन्न प्रकारका हुन्छन् । यीमध्ये चलनचल्तीमा रहेका खाताहरूमा चल्ती खाता, बचत खाता र मुद्दती खाता प्रमुख हुन् ।

आफूले चाहेको समयमा चाहेको जति रकम एकै दिनमा जतिसुकै पटक पनि राख्न तथा भिक्न सकिने खातालाई **चल्ती खाता** भनिन्छ । चल्ती खातामा बचत गरेको रकममा ब्याज पाइँदैन । कार्यालयहरूका लागि यो खाता बढी उपयोगी हुन्छ ।

बचत खातामा रकम जति पटक पनि जम्मा गर्न सकिन्छ, तर एउटा निश्चित सीमाभित्र रहेर मात्र रकम भिक्न सकिन्छ । **मुद्दती खातामा** ६ महिना, १ वर्ष, २ वर्ष, ५ वर्ष वा सोभन्दा धेरै अवधिसम्मको एउटा निश्चित समयअवधि तोकेर रकम जम्मा गरिन्छ । सामान्यतया रकम जम्मा गरेको भुक्तानी अवधि समाप्त नभई मुद्दती खाताबाट रकम भिक्न पाइँदैन । मुद्दती खातामा रकम

जम्मा गरे वापत ब्याज पाइन्छ । यसै गरी, पैसाको धेरै आवश्यक भएको अवस्थामा मुद्दती खातामा भएको रकमलाई नै धितो राखेर उक्त रकमको नब्बे प्रतिशतसम्म ऋण लिन पनि सकिन्छ ।

वित्तीय सेवा प्रदायकको छनौटमा ध्यान दिनुपर्ने कुराहरू

- (१) आफू बसेको ठाउँमा कुन चाहिँ वित्तीय सेवा प्रदायक उपलब्ध छ होला त भनेर बुझ्नुपर्छ ।
- (२) त्यो वित्तीय सेवा औपचारिक हो वा हैन ?
- (३) तिनीहरूको समाजमा राम्रो प्रतिष्ठा छ कि छैन ?
- (४) के त्यहाँ तपाईंको धन सुरक्षित हुन्छ ?
- (५) तिनीहरूले के कस्ता वित्तीय सेवाहरू उपलब्ध गराउँछन् ?
- (६) वित्तीय सेवा उपलब्ध गराउने संस्थाको प्रक्रिया सरल छ ?
- (७) बैंक/वित्तीय संस्थाका कर्मचारीसँग तपाईंको मित्रवत् सम्बन्ध हुन सक्छ ?
- (८) उपलब्ध वित्तीय सेवा तपाईंको आवश्यकतासँग मेल खान्छ ?

ग्राहक पहिचान (के.वाई.सी.) भनेको के हो ?

ग्राहक पहिचान (Know Your Customer (KYC) भनेको बैङ्कले आफ्ना ग्राहकको सम्पूर्ण विवरण राख्ने एक किसिमको फाराम हो । के.वाई.सी. नियम अनुसार बैङ्कहरूले आफ्ना ग्राहकको सम्पूर्ण जानकारी राख्नु पर्दछ । बैङ्कमा खाता खोल्दा अनिवार्य रूपमा के.वाई.सी. फाराम भर्नु पर्दछ । के.वाई.सी. फाराममा आफ्नो फोटो, परिचयपत्र, ठेगाना र पारिवारिक विवरण पूर्ण रूपमा खुलाउनु पर्दछ । बचत खाता खोल्न बचत खाता खोल्ने फाराम, फोटो र आवासको प्रमाण (जस्तै: धारा, टेलिफोन वा बिजुलीको रसिद) आवश्यक पर्छ । त्यससँगै बैङ्कमा के.वाई.सी. फाराम भरेर खाता खोल्न सकिन्छ । यसरी बैंकले ग्राहकबाट धेरै सूचना वा जानकारी लिँदा आफ्ना ग्राहक बारे बैंकलाई धेरै जानकारी हुन गई बैंक ग्राहकसँगको सम्बन्ध र कारोबारमा ढुक्क हुन्छ । बैंकले ग्राहक पहिचानसँग सम्बन्धित विवरण राम्रोसँग राखेको छ भने आवश्यक परेको बेलामा ग्राहकलाई सजिलै सम्पर्क गर्न सक्दछ ।

इजाजतपत्रप्राप्त बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले कुनै पनि ग्राहकको खाता खोल्दा ग्राहकको प्रकृति अनुसार देहायका विवरण तथा कागजातहरू लिनु पर्दछ :

(क) **व्यक्तिगत खाता (नेपाली नागरिकको हकमा)**

- (१) नाम, थर :
- (२) जन्म मिति :
- (३) स्थायी ठेगाना :
जिल्ला न.पा./गा.वि.स. वडा नं. टोल/गाउँ घर नम्बर
टेलिफोन नं. मोबाइल नं. इमेल ठेगाना
- (४) हालको ठेगाना:
जिल्ला न.पा./गा.वि.स. वडा नं. टोल/गाउँ घर नम्बर
टेलिफोन नं. मोबाइल नं. इमेल ठेगाना
- (५) नागरिकता:
नागरिकता नं. जारी गर्ने जिल्ला जारी मिति
- (६) पासपोर्ट:
पासपोर्ट नं. जारी गर्ने जिल्ला जारी मिति
- (७) परिचयपत्रको हकमा :
परिचयपत्रको किसिम परिचयपत्र नं. जारी गर्ने निकाय जारी मिति
- (८) स्थायी लेखा नम्बर:
- (९) एकाघर परिवारका सदस्यहरूको विवरण :

क्र.सं.	नाता	नाम, थर
१.	पति/पत्नी	
२.	बाबु	
३.	आमा	
४.	बाजे	
५.	छोरा	
६.	छोरी	
७.	बुहारी (छोराको श्रीमती)	
८.	ससुरा (विवाहित महिलाको हकमा)	

- (१०) संलग्न रहेको पेशा/व्यवसाय:

(तीनवटा भन्दा बढी संस्थामा संलग्न भएमा छुट्टै विवरण पेश गर्न सकिने)

क्र.सं.	संस्थाको नाम	ठेगाना	पद	अनुमानित वार्षिक आम्दानी/पारिश्रमिक

वित्तीय साक्षरता

वित्तीय साक्षरता भनेको के हो ?

वित्तीय साक्षरतालाई सामान्यतया व्यक्तिहरूले वित्तीय स्रोतसाधनलाई आफ्नो भलाइको लागि प्रभावकारी रूपमा प्रयोग गर्न हासिल गर्ने ज्ञान तथा शिपको रूपमा परिभाषित गरेको पाइन्छ । यसले वित्तीय सेवा उपलब्ध गराउनेहरूलाई समेत उनीहरूको सेवा वा उत्पादनहरूको (प्रोडक्ट) बारेमा राम्ररी बुझ्न, उक्त उत्पादनसँग जोडिएको जोखिमको घनत्व एवम् गहिराइको पहिचान गर्न र त्यसलाई व्यवस्थापन गर्न तथा उनीहरूका ग्राहक (उपभोक्ता) को वास्तविक आवश्यकतालाई पहिचान गरी आफ्ना उत्पादनहरूलाई परिमार्जन गर्न सहयोग पुऱ्याउँछ । वित्तीय साक्षरताले समग्र वित्तीय प्रणालीमा विश्वासको अभिवृद्धि गर्दछ र सहभागितामा वृद्धि गर्न मद्दत गर्दछ ।

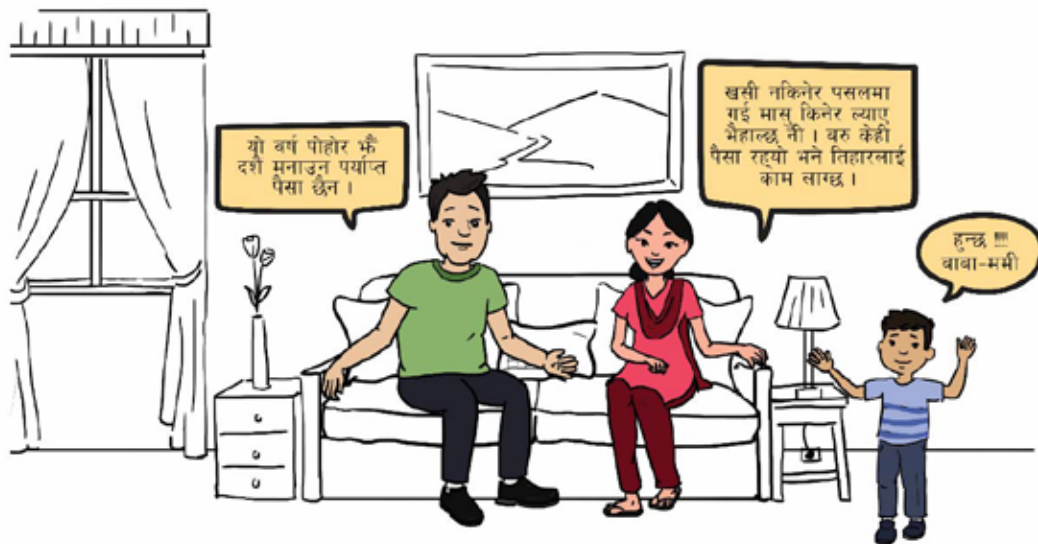
नेपालमा वित्तीय साक्षरता आज सबै स्तरका मानिसहरूलाई अत्यन्त आवश्यक देखिएको छ । उच्च शिक्षा हासिल गरेका ठूला ओहदाका मानिसमा समेत कतिपय वित्तीय कारोबारको पूर्ण ज्ञान नभएको स्थिति छ । उपयुक्त वित्तीय शिक्षाको अभावमा उचित निर्णय लिन नसक्दा गम्भीर आर्थिक दुर्घटना हुन गई ठूलो वित्तीय क्षति समेत व्यहोर्नुपर्ने र समाजमा नकारात्मक असर पर्ने अवस्था पनि देखिएको छ । यद्यपि, मानिसहरूको उमेर समूह, शैक्षिक योग्यता, आर्थिक अवस्था आदिका कारण विभिन्न वर्गका मानिसहरूका लागि फरक फरक वित्तीय शिक्षा आवश्यक हुने अवस्था पनि रहन्छ ।

वित्तीय व्यवस्थापन सम्बन्धी ज्ञान जस्तै: बजेट निर्माण गर्ने, आम्दानी र खर्चको विवरण तयार गर्ने, बचत गर्ने तथा ऋण लिने प्रक्रिया र बीमाका बारेमा धेरै मानिसलाई कम जानकारी हुन्छ । यसले गर्दा उनीहरू अनावश्यक रूपमा ऋणमा डुब्ने, श्रम शोषणमा पर्ने तथा आफ्ना स्रोत र साधनको अनुत्पादक क्षेत्रमा प्रयोग हुन सक्ने जस्ता सम्भावना हुन्छ । त्यसैले न्यून आयस्तर भएका व्यक्तिहरूलाई पैसाको उचित व्यवस्थापन गर्न, पूँजी निर्माणको लागि सहयोग गर्न, उनीहरूको सुरक्षा तथा जीवनमा उपलब्ध विभिन्न अवसरको पहिचान गर्न, पैसाको महत्व बुझ्दै आफ्नो समाजमा भएको सार्वजनिक सम्पत्तिको संरक्षण र सम्वर्द्धन गर्न सक्षम बनाउन वित्तीय शिक्षाको महत्व हुन्छ ।

मानिसहरू परनिर्भरताबाट आत्मनिर्भरतामा प्रवेश गर्ने क्रम बढ्दै गएको छ । यस क्रममा वित्तीय व्यवस्थापनको क्षेत्रमा उनीहरूको भूमिका बढ्दै गएको हुन्छ । उनीहरू आफ्नो भविष्य तथा आफ्नै परिवारको निर्माण गर्दैछन् । उनीहरूको समाज र परिवारप्रति बढ्दै गएको भूमिका तथा

आर्थिक जिम्मेवारीका कारण उनीहरूलाई वित्तीय लक्ष्य निर्धारण गर्न, बचत, ऋण, जोखिमबाट बच्न (बचतको प्रयोग, बीमा) तथा समग्र रूपमा वित्तीय व्यवस्थापन बारे जानकारी दिने कार्य वित्तीय साक्षरता हो। यसले भविष्यमा वित्तीय व्यवस्थापन सम्बन्धी निर्णय कसरी गर्ने भन्ने बारेमा सहयोग गर्नेछ।

“पहिलो नियम भनेको पैसा कहिले पनि नगुमाउनुस्। दोस्रो नियम भनेको पहिलो नियम कहिल्यै पनि नबिर्सनुस्।

चित्र स्रोत: प्रकाश कोइराला

आम्दानी र खर्चको विश्लेषण

हामीसँग अहिलेका आवश्यकता पूरा गर्न र भविष्यमा चाहिने खर्चका लागि बचत गर्न पर्याप्त पैसा छैन। त्यसैले हाम्रो लागि मुख्य उपाय भनेको आम्दानी बढाउने र खर्च घटाउने हो। ऐच्छिक खर्चहरूलाई सकेसम्म कम गर्नु पर्छ र भविष्यमा परिआउन सक्ने खर्चको लागि अहिलेदेखि नै सोच बनाउनु पर्दछ। आफूसँग भएको थोरै पैसाको अधिकतम सदुपयोग गर्न र पैसा खर्च गर्नु अगावै आफ्नो खर्चको प्राथमिकीकरण गर्नाले पैसाको चुहावट कम हुन जान्छ।

आवश्यक खर्च	अनुमान गर्न सकिने खर्च	ऋण भुक्तानी	ऐच्छिक खर्च	आकस्मिक खर्च	आवश्यक खर्च

व्यक्तिगत रकम व्यवस्थापन

दैनिक जीवनमा आफ्नो लागि आवश्यक पर्ने इच्छा र आवश्यकताका वस्तुहरूको खरिदबिक्रीको लागि भविष्यप्रति सचेत भएर गरिने आम्दानी र खर्च नै व्यक्तिगत रकम व्यवस्थापन हो ।

व्यक्तिगत रकम व्यवस्थापन निर्धारण गर्नुपर्ने प्रमुख कारणहरू

- आफ्नो लागि चाहिने इच्छा र आवश्यकताका वस्तु खरिद गर्न प्रशस्त पैसा जम्मा गर्न ।
- आफ्नो र आफ्नो परिवारको आर्थिक अवस्थालाई हेरचाह गर्न सक्ने हुन ।
- आफूसँग पैसा नभएको कारणले आफूले इच्छा गरेको वस्तु खरिद गर्न नसक्ने नहुन ।

आफ्नो पैसा कहाँ कहाँ खर्च भइरहेको छ, जानकारी राख्नु पर्दछ ।

चित्र स्रोत: प्रकाश कोइराला

व्यक्तिगत वित्तीय व्यवस्थापनका नियमहरू

- वित्तीय लक्ष्यहरूको निर्धारण गर्ने ।
- आफ्नो स्रोत र साधनहरूमा बाँच्ने ।
- ऋणको सदुपयोग गर्ने ।
- ऋणको भाखा ननघाउने ।
- खर्च गर्न सतर्कता अपनाउने ।
- आफ्नो लगानी र प्रतिफलको तुलना गर्ने ।
- समय सँगसँगै पैसाको मूल्यको तुलना गर्ने ।
- चक्रवृद्धि ब्याजको असर बारेमा थाहा पाउने ।
- लगानी गर्दा आवश्यक जोखिम वहन गर्ने ।
- बचत गर्ने ।
- लगानी र सम्पत्तिको विविधीकरण गर्ने ।

व्यक्तिगत पैसा व्यवस्थापन गर्ने बानी कसरी बसाउन सकिन्छ ?

- एक व्यक्ति वा संस्थाको लागि आफूसँग भएको पैसाको सदुपयोगबाट पूरा गर्न सकिने परियोजनाहरू के के हुन सक्छन् भनेर पूर्व अनुमान गर्नु नै वित्तीय लक्ष्य हो ।
- लक्ष्य लामो पनि हुन सक्छ, छोटो पनि हुन सक्छ ।
- ५ वर्षपछि घर बनाउन लिएको ऋण कसरी तिर्ने भनेर तालिका बनाएर पूरा गर्नु र एक महिनापछि तिर्नुपर्ने ऋणको किस्ताबन्दी पूरा गर्न परिवारका सबै सदस्यले अलि बढी मेहनत गरेर प्रत्येक महिना रकम छुट्याउन सकिने प्रावधानलाई २ वटा उदाहरणका रूपमा लिन सकिन्छ ।
- यसले गर्दा आजको भोलि नगद जम्मा गरेर खर्च गर्नुपर्ने अवस्था सिर्जना हुन पाउँदैन जुन कुरा हाम्रो दैनिकीको लागि एकदमै भन्भटिलो हुन सक्छ ।
- आफूलाई र आफ्नो परिवारमा आगामी महिना वा वर्षमा कुन कुन वस्तु तथा सेवा सदुपयोग गरेर परिवारको सदस्यको आवश्यकता र चाहना पूरा गर्न सकिन्छ भनेर सूची बनाई छलफल गर्ने गर्नुपर्छ ।
- सूची तयार गरेपछि प्रत्येक वस्तु तथा सेवाको अनुमानित रकम लेख्नुपर्छ । उक्त रकम जम्मा गर्न परिवारका सबै सदस्यले कसरी योगदान पुऱ्याउन सकिन्छ भनेर छलफल गर्नुपर्छ ।

- चर्को ब्याजमा पैसा लिएर कहिले पनि लक्ष्य पूरा गर्नतिर लाग्नु हुँदैन । यसले दीर्घकालीन रूपमा सधैं ब्याज र किस्ता तिर्न बाध्य पार्दछ । लक्ष्य परिपूर्ति भए पनि मनमा शान्ति हुँदैन ।
- आफ्नो लक्ष्य अनुसार पैसा खर्च भएको छ, या छैन भनी हप्ता, दस दिनमा आफूले सूची बनाएको आम्दानी र खर्चको तालिका दाँजे गर्नाले अनुशासित भइन्छ ।
- सबैभन्दा राम्रो, प्रत्येक वित्तीय लक्ष्य पूरा गर्दैगर्दा आइपर्ने सहजता र चुनौती के के हुन सक्छन् भनेर परिवारका सबै सदस्यसँग छलफल गर्नुपर्छ । यसबाट उत्तरदायित्व वहन गर्न सक्ने क्षमता बढ्छ ।
- एउटा कुनै लक्ष्य पूरा भएन भनेर दिक्कदारी मान्नुभन्दा अर्को लक्ष्यसम्म कसरी पुग्न सकिन्छ, भनेर आफ्नो जाँगर र आँट बढाउनु उपयुक्त हुन्छ ।

आफ्नो पैसा कहाँ कहाँ खर्च भइरहेको छ, पत्ता लगाउनु पर्दछ ।

चित्र स्रोत: प्रकाश कोइराला

वित्तीय लक्ष्य पूरा गर्न अत्यधिक खर्च गर्ने बानीलाई कसरी कम गर्न सकिन्छ ?

- आफ्नो खर्च गर्ने बानी सम्भरे धेरै जनालाई टाउको दुख्छ । कतिजनाले बाध्यताले खर्च कम गर्न सक्नुभएको हुन्छ, कतिजनाले पहिलादेखिको आफ्नो खर्च गर्ने बानीलाई सुधारन सकिराख्नुभएको हुन्छ । तर जे जे भए पनि आफ्नो पैसा कसरी कम खर्च गर्ने भनेर प्रतिज्ञा लिनु नै ठूलो अनुशासन हो ।
- हामीले सिकेको नराम्रो आर्थिक संस्कार, व्यवहारमा बढ्दै आएको खर्चालु जीवनशैली र मुख्यतया भावनात्मक समस्याहरूले गर्दा अत्यधिक खर्च गर्ने बानी हुर्कदै आएको हुन्छ ।
- अत्यधिक खर्च गर्ने बानीबाट मुक्त भएमा आफ्नो परिवारमा सबैभन्दा ठूलो खुसीको अनुभव वा भावना साँट्न सकिन्छ । खर्च गर्ने बानीमा परिवर्तन गर्न सकेको खण्डमा पैसा बचत गर्न सकिन्छ ।
- आफूलाई अत्यावश्यक परेको वस्तु बजारमा खोजमेल गरेर र पैसा बुझेर मात्र किन्न सकियो भने अनावश्यक महङ्गीबाट बच्न सकिन्छ ।
- सेल फोन प्रयोग गरेर कुराकानी गर्न कम गरेको खण्डमा बिल कम गर्न सकिन्छ । बालबालिकालाई खर्च गर्ने गतिविधिहरूबाट छुटकारा गराउने हो भने खर्च घटाउन सकिन्छ ।
- कुनै पनि वस्तु तथा सेवा छिट्टै उपभोग गरेर सकिन्छ भने उक्त वस्तु तथा सेवा खरिद गर्दा ध्यान दिनुपर्छ ।
- लामो समयसम्म टिकाउ हुने र उपभोग गरिसकेपछि प्रतिफल दिने वस्तु तथा सेवा खरिद गर्दा खर्च बच्छ ।
- आफ्नो अगाडिका पारिवारिक लक्ष्यहरूमा कसको योगदान कति हुने भनेर छलफल गर्न तर्कहरू गर्न सकिन्छ, भगडा होइन ।

समृद्ध परिवारको लागि निश्चित वित्तीय लक्ष्य हुन जरूरी छ । पारिवारिक लक्ष्य वा व्यक्तिगत लक्ष्य भन्नाले केही वर्षको/महिनाको अवधिमा प्राप्त गर्न सकिने वस्तु तथा सेवा हो ।

चित्र स्रोत: प्रकाश कोइराला

कथा

साँहिली २६ वर्षकी भइन् । उनी दोलखाको ग्रामीण गाउँमा बसोबास गर्छिन् । साँहिलीको केही वर्षपछि विवाह गर्ने योजना छ । त्योभन्दा पहिले आफूले सिलाइबुनाइ सिकेको अनुभव र अलिकति कमाइ साँचेर राख्न चाहन्छिन् । विवाह भएर श्रीमानको घर गएपछि आफ्नै सिलाइबुनाइ सम्बन्धी व्यवसाय गर्न चाहन्छिन् । श्रीमानकोमा जाने बित्तिकै श्रीमानसँग पैसा माग्नु अप्ठ्यारो हुने भएकोले अहिलेदेखि नै अलिकति बचत गर्न चाहन्छिन् । आफ्नो बुबा-आमा र दाइलाई आफ्नो विवाह अगाडि एक-एक जोर कपडा किनिदिने पनि साँहिलीको रहर छ ।

साँहिलीको कथामा प्रस्तुत विवरण अनुसार

- कुनै लक्ष्य छोटो समयमा पूरा गर्न सकिन्छ । कुनै लक्ष्य लामो अवधिपछि मात्र प्राप्त गर्न सकिन्छ ।
- परिवारका सदस्यहरूको उमेर र शिक्षाको कारणले परिवारमा लक्ष्य निर्धारण गर्दा भिन्नता पाउन सकिन्छ ।
- प्राथमिकताको आधारमा पारिवारिक लक्ष्य निर्धारण गर्नु पर्दछ ।
- सदस्यहरूको भविष्यको लक्ष्य अनुसार छोटो या लामो समयको लागि लक्ष्य फरक फरक हुन सक्छ ।

परिवारका सदस्यको आम्दानी, लिङ्ग, उमेर, बानी, व्यवहारले परिवारको लक्ष्य निर्धारणलाई प्रभाव पार्दछन् । परिवारका सबै सदस्यहरूको लक्ष्यलाई सम्मान गर्दै समान व्यवहार गर्नु पर्दछ ।

मेरो लक्ष्य

क्र. सं.	मेरो लक्ष्य	लक्ष्य पूरा गर्न लाग्ने समय

वित्तीय योजना सहितको लक्ष्यका फाइदाहरू

- तपाईंलाई भविष्यको लक्ष्य सम्झाउँदै खर्चको प्राथमिकीकरण गर्न मद्दत पुग्दछ ।
- खर्च गर्न र बचत गर्न अनुशासित बनाउँदछ ।
- अनावश्यक र अकल्पनीय तरिकाले हुने नगद अभावलाई हटाउँछ ।
- तपाईंलाई वित्तीय तनावमुक्त हुन मद्दत पुग्दछ ।

आम्दानी अनुसारको खर्च भए नभएको विभिन्न वित्तीय विवरणबाट पनि पत्ता लगाउन सकिन्छ ।

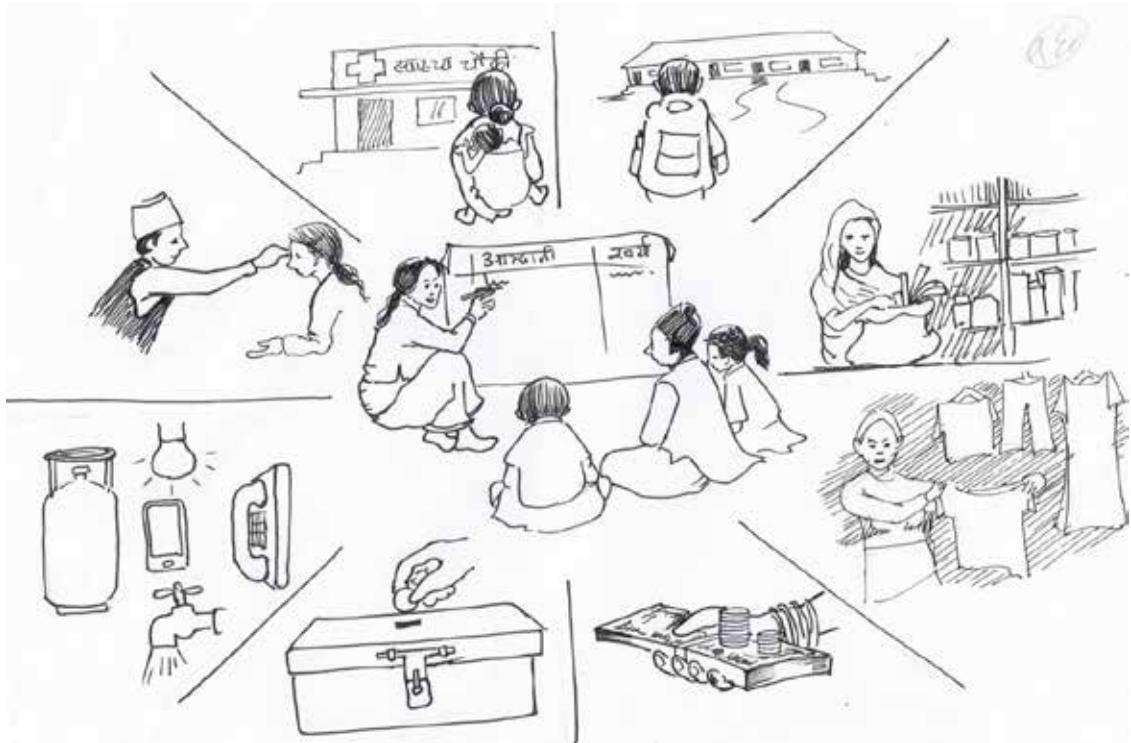
क्र.सं.	वित्तीय कागजात	विवरण
१	बजेट	विभिन्न खर्चहरूको लागि अनुमानित आम्दानीको खर्च विवरण
२	रसिद	भुक्तानी गरिएको मिति र विवरण
३	ऋणपत्र	ऋण अवधि सहितको किस्ता रकम, बाँकी ऋण रकम
४	दैनिक आम्दानी वा खर्चको फारम	प्रत्येक दिनको दैनिक खर्चको अभिलेख
५	बचत डायरी	विभिन्न समयमा बैंक तथा वित्तीय संस्थामा पैसा जम्मा गरेको विवरण
६	बैंक विवरण	विभिन्न समयमा बैंक तथा वित्तीय संस्थामा पैसा जम्मा गरेको र निकालेको विवरण
७	बीमा सहमतिपत्र	बीमा कम्पनीसँग गरिएको सम्झौतापत्र

बजेट / पारिवारिक बजेट

सरकारले प्रत्येक आर्थिक वर्षको लागि बजेट बनाउँछ। यसैगरी, हामीले पनि आफ्नो घरको बजेट बनाउन सक्छौं। बजेट भनेको निश्चित समयको लागि अनुमानित आम्दानी र खर्चको विवरण हो। बजेटको लागि खर्चको पहिचान र खर्च गर्ने तरिका राम्रोसँग बुझ्नु एकदमै महत्वपूर्ण छ।

परिवारमा बनाइने आम्दानी र खर्चको अनुमानित विवरणलाई पारिवारिक बजेट भनिन्छ। पारिवारिक बजेटले परिवारभित्रको आम्दानीका स्रोतहरूको राम्रोसँग उपयोग गर्न र खर्चलाई व्यवस्थित एवं आवश्यकताका आधारमा खर्च गर्न सहयोग गर्दछ।

चित्र स्रोत: फिनलिको

परिवारिक बजेट किन चाहिन्छ ?

- (१) आम्दानी र खर्च के कति छ भनेर अनुमान गर्न ।
- (२) सावधानीपूर्वक खर्च गर्न प्रोत्साहन गर्न ।
- (३) चुस्त, दुरुस्त तरिकाले पैसा व्यवस्थापन गर्न सहयोग गर्न ।
- (४) भविष्यको लक्ष्य निर्धारण गर्न सहज पार्न ।

बजेट कसरी बनाउने ?

- (१) आफ्नो वित्तीय लक्ष्य पत्ता लगाउने ।
- (२) आम्दानीको स्रोत अनुसार आम्दानीको हिसाबकिताब गर्ने ।
- (३) आफूले कति बचत गर्न सकिन्छ त्यसको निर्धारण गर्ने ।
- (४) खर्च सूचीकृत गर्ने र खर्चको प्राथमिकीकरण गर्दै खर्च हुने रकम पत्ता लगाउने ।
- (५) आम्दानीभन्दा खर्च कम नै छ भनेर आफू निश्चिन्त हुने ।
- (६) आम्दानी र खर्चको पुनरावलोकन गर्दै आफू अगाडि बढ्ने ।

बजेटभित्र कसरी रहने ?

- ⇒ प्रत्येक पटक खर्च गर्ने योजना बनाउँदा आफूले आफैँलाई सम्झाउने ।
- ⇒ बजेटमा नै आकस्मिक खर्च छुट्याउने ।
- ⇒ के कति खर्च गरेको छु भनेर प्रत्येक पटक रुजु गर्ने ।
- ⇒ एउटा वस्तुमा बढी खर्च भएमा अर्को वस्तु खरिद गर्दा कम मूल्यको खरिद गर्ने वा थोरै खपत गर्ने ।
- ⇒ बजेटभित्र रहन परिवारका सबै सदस्यलाई सहभागी गराउने ।
- ⇒ लगानी गर्ने हो भने एक पटक राम्ररी सोच्नु पर्छ । लगानी डुब्यो भने के गर्ने ?

पारिवारिक बजेट योजना

आम्दानीको स्रोत	रकम
श्रीमान/श्रीमतीको नोकरी	
घरभाडा	
कृषिबाट प्राप्त आम्दानी	
छोराले विदेशबाट पठाएको रकम	
.....	
जम्मा आम्दानी	
खर्चको स्रोत	
लत्ताकपडा	
मनोरञ्जन	
खानाखर्च	
यातायात खर्च	
औषधोपचार	
अन्य	
जम्मा खर्च	
बचत/ऋण (जम्मा आम्दानी-जम्मा खर्च)	

ऋण (कर्जा)

ऋण भनेको के हो ?

आम्दानीभन्दा खर्च बढी गर्नुपर्ने तर पहिलेदेखिको बचत नभएको अवस्थामा खर्च गर्न पैसाको अभाव हुन्छ । चाहेको काम सम्पन्न गर्न कसैसँग रकम लिनुपर्ने हुन्छ । केही निश्चित समयभित्र ब्याज सहित तिर्नुपर्ने अरूसँग लिएको रकमलाई ऋण भनिन्छ । ऋणलाई कर्जा पनि भनिन्छ ।

उमेश आवश्यक कुराहरूमा मात्र खर्च गर्दछ । अनावश्यक कुराहरूमा खर्च नहुँदा उसको खर्च कहिले पनि आम्दानीभन्दा धेरै हुँदैन । उमेशको बचत पनि भएकोले चाहेको काम गर्न ऋण लिँदैन । ऋणमुक्त उमेशले बिना तनाव काम गर्छ र आम्दानी वृद्धि गर्छ ।			
आम्दानी (रु.)	खर्च (रु.)	परिमाण	कार्य
५०००	४०००	बचत रु. १०००	अगाडि बढ्नुहोस् ।
५०००	५०००	बचत छैन । खर्च बढी पनि छैन ।	सोच्नुहोस् ।
५०००	६०००	बढी खर्च रु. १०००	अगाडि नबढ्नुहोस् ।

बैंक ऋणको परिचय

कुनै पनि उद्यम वा व्यवसाय गर्न वित्तीय स्रोतको व्यवस्था गर्नुपर्ने हुन्छ । गाई-भैसी पाल्न, रिक्सा किन्न, सानो वा ठूलो व्यापार गर्न, घरेलु उद्योग तथा अन्य उद्योगधन्दा स्थापना गर्ने लगायतका कुनै पनि आय आर्जन हुने काम गर्न सर्वप्रथम पैसा चाहिन्छ । पैसा आफूसँग नहुन पनि सक्दछ । यसरी आवश्यक पर्ने पैसा परम्परागत रूपमा साहु महाजनहरूले उपलब्ध गराउने गर्दथे र तिनले ऋणीसँग चर्को ब्याज लिने गर्दथे । यो चलन अहिले पनि यदाकदा व्यवहारमा रहेको देखिन्छ । यस मार्फत कतिपय साहुहरूले अन्यायपूर्वक ऋणको अङ्क बढाउने र नाजायज रूपमा शोषण समेत गर्दथे वा गर्दछन् भन्ने पनि सुनिन्छ । तर आधुनिक र विकसित समाजमा यस्तो पैसा ऋणका रूपमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले उपलब्ध गराउँछन् ।

ऋणका स्रोतहरू के के हुन् ?

ऋणका विभिन्न स्रोतहरू छन् । आउनुहोस् हेरौं ।

- **बैंक तथा वित्तीय संस्था**

बैंक तथा वित्तीय संस्था भरपदो, सुरक्षित र धेरै प्रकारको लाभ हुने ऋणको स्रोत हो । बैंक तथा वित्तीय संस्थाले घर, जग्गा, सुन वा अन्य सम्पत्ति धितो लिएर ऋण प्रदान गर्छन् । यसै गरी, लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूले विभिन्न व्यवसायिक कार्यका लागि सामूहिक जमानीमा लघुकर्जा प्रदान गर्दछन् ।

- **बचत तथा ऋण सहकारी संस्था**

हाम्रो समाजमा विभिन्न उद्देश्यले सञ्चालन भइरहेका बचत तथा ऋण सहकारी संस्थाहरूले व्यवसायिक वा निजी प्रयोजनको लागि धितो सहित वा बिना धितोको ऋण प्रदान गर्छन् ।

- **व्यवसायिक ऋण प्रदानकर्ता**

व्यवसायिक ऋण प्रदानकर्ता संस्थाहरूले लाभ हुने व्यवसायमा लगानी स्वरूप ऋण प्रदान गर्छन् । यस प्रकारको ऋणको ब्याज, धितो र समयसिमा लगानीकर्ता र व्यवसायीबीचको सहमतिमा निर्धारण हुन्छ ।

- **साथीभाइ वा परिवार**

साथीभाइ, परिवार वा इस्टिमिटरहरू पनि आवश्यक ऋणको स्रोत हुन सक्छन् । यस प्रकारका ऋण कम खर्चिलो, सहज र बिना धितोको हुन सक्छ ।

- **सरकारी वित्तीय सहयोग**

उर्जाशील उद्यमी र व्यवसायीहरूलाई सरकारको कार्यक्रम अनुसार बिना धितो र कम ब्याजमा ऋण प्रदान गर्ने व्यवस्था समेत रहेको छ । यस प्रकारको ऋणको लागि सरकारी कार्यालयमा सम्पर्क गरी निवेदन दिनुपर्छ ।

रेजिकाले मैनबत्ती उद्योग शुरु गर्ने निर्णय गरेकी छिन् । व्यवसाय सुरु गर्न रेजिकाले आफ्नो गाउँको सामुदायिक सहकारी संस्थाबाट कर्जा लिन निवेदन दिएकी छिन् । औपचारिक र अनौपचारिक ऋणको बारेमा रेजिकाले विद्यालयमा थाहा पाएकी थिइन् । सहकारी संस्थाले कर्जा स्वीकृतिको लागि रेजिकाको उद्योगस्थल निरीक्षण गर्न आउने भएको छ ।

औपचारिक र अनौपचारिक ऋण

औपचारिक ऋण भन्नाले बैंक वा वित्तीय संस्थाबाट लिइएको कर्जा वा ऋणलाई बुझिन्छ । औपचारिक कर्जाका धेरै फाइदाहरू छन् ।

अनौपचारिक ऋण भनेको परिवार, साथीभाइ वा गाउँमा साहु तथा महाजनसँग लिने ऋण हो । अनौपचारिक ऋण छिट्टो र भन्फट रहित किमिसले पाइन्छ तर यसका बेफाइदहरू पनि छन् । औपचारिक र अनौपचारिक ऋणका फाइदा र बेफाइदा देहाय अनुसार छन् :

अनौपचारिक ऋण (कर्जा)	औपचारिक ऋण (कर्जा)
यस प्रकारको ऋण लिँदा हामीसँग कुनै पनि औपचारिक सहमतिपत्र हुँदैन । यसले भविष्यमा समस्याहरू ल्याउन सक्छ ।	यस प्रकारको ऋण लिँदा हामीसँग विस्तृत र पारदर्शी औपचारिक सहमतिपत्र हुन्छ । यसले हामीलाई सहमति अनुसार काम गर्न मद्दत गर्छ ।
अनौपचारिक ऋण लिँदा अत्यधिक धेरै मासिक ब्याज तिर्नुपर्छ ।	बैंक वा वित्तीय संस्थाबाट ऋण लिँदा वार्षिक थोरै ब्याज तिर्नुपर्छ ।
धेरै ब्याज, बिना सहमतिको कर्जा र अपारदर्शी प्रक्रियाले गर्दा हामीले धितो राखेको सम्पति आफूबाट खोसिने सम्भावना धेरै हुन्छ ।	व्यवसायिक समृद्धिको सम्भावना धेरै भएकाले सम्पति जोडिने सम्भावना हुन्छ ।
कर्जाको कारणले समाजमा हाम्रो सम्बन्ध बिग्रन सक्ने सम्भावना हुन्छ ।	यसमा व्यवसायिक सफलता हुने धेरै आधार भएकाले सम्बन्ध अझै सुधार हुँदै जान्छ ।
मासिक किस्ता महङ्गो र अफ्ठ्यारो हुन्छ ।	मासिक किस्ता सजिलो र निश्चित रकमको हुन्छ ।

कस्तो कार्यको लागि ऋण लिनुपर्छ ?

ऋण चुक्ता गर्दा ब्याज सहित तिर्नुपर्ने हुन्छ । त्यसैले ऋण लिँदा तिर्न सक्ने र आवश्यक पैसा मात्र लिनुपर्छ । हामी व्यापार गर्न ऋण लिन्छौं भने त्यसले आम्दानी वृद्धि गर्छ र हामी ऋण तिर्न सक्छौं । हाम्रो कुल आम्दानी वृद्धि गर्न मद्दत गर्ने कार्यको लागि मात्र ऋण लिनुपर्छ । बैंक तथा वित्तीय संस्थाबाट ऋण लिनु अगाडि बैंक तथा वित्तीय संस्थामा गएर राम्रोसँग बुझ्ने र सौदाबाजी गर्ने बानी बसाउनु पर्छ । विभिन्न बैंक तथा वित्तीय संस्थाको नीति नियमको बारेमा जानकारी राखिराख्नु पर्दछ । ऋण लिनुअघि देहायका विषयमा जानकारी लिएर मात्र ऋण लिने सम्बन्धी निर्णय गर्नुपर्छ ।

क्र.सं.	विवरण	बैंक तथा वित्तीय संस्था १	बैंक तथा वित्तीय संस्था २	बैंक तथा वित्तीय संस्था ३
१	आफ्नो व्यवसायको योजना बुझाउनुपर्ने/नपर्ने			
२	ऋणको लागि निवेदन दिने प्रक्रिया र ऋण अधिकृतसँगको सम्बन्ध			
३	निवेदन दिसकेपछि निर्णयको लागि लाग्ने समय			
४	संस्थाले सोध्न सक्ने सोधपुछ प्रक्रिया			
५	ब्याजदर			
६	कर्जा पाउन सक्ने सम्भावना			
७	कर्जाको प्रकार			
८	घरबाट बैंक तथा वित्तीय संस्थामा पुग्न लाग्ने समय			
९	किस्ता तिर्नुपर्ने समय र किस्ताको रकम			
१०	परिवारको सदस्यलाई बुझाउनुपर्ने जानकारी			
११	अन्य सेवा सुविधाहरू			
१२	ऋणको अग्रिम भुक्तानी गर्दा लाग्ने शुल्क सम्बन्धी व्यवस्था			

ऋण लिने निर्णय गर्नु अगाडि देहायका केही प्रश्न आफैँलाई सोध्नु पर्दछ । यी प्रश्नहरूको चित्तबुझ्दो जवाफ पाएपछि मात्र ऋणको प्रक्रिया अगाडि बढाउनु राम्रो हुन्छ ।

- तपाईंले कसैलाई दिनुभएको ऋण उसले फिर्ता गरेको छैन भने कस्तो महसुस गर्नुहुन्छ ?
- कुनै संस्थाको सामान लिएर फिर्ता गर्ने समयमा फिर्ता गर्न सक्नुभएको छैन भने कस्तो लाग्छ ?
- परिवारको सदस्यले ऋण लिएमा उसको दायित्व के के हुन सक्छ ?
- ऋण लिने व्यक्तिले आफ्नो विश्वास गुमाएमा के के हुन सक्ला ?

यसै गरी, ऋण लिनुअघि आफ्नो आयस्रोत र बचत कति छ, विचार गर्नुपर्छ । ऋण चुक्ता गर्ने रकम मासिक आम्दानीको २० प्रतिशत मात्र भएमा ऋण भुक्तानी गर्न सजिलो हुन्छ । जस्तै : आम्दानी रु. ५०,०००/- छ भने यसको २० प्रतिशतले हुने रकम रु. १००००/- भन्दा धेरै रकम सकेसम्म ऋण चुक्ता गर्न साँवा तथा ब्याज भुक्तानीको रूपमा प्रयोग गर्नु हुँदैन । भयो भने कुनै बेलामा समस्या पर्न सक्छ ।

यसै गरी, लगानी गरेको रकमको १०० प्रतिशत नै अर्थात् लगानीको सबै रकम ऋणको भरमा हुनु हुँदैन । लगानीको ५० प्रतिशत रकम तपाईंको आफ्नो हुनुपर्छ । यसले लगानी गर्ने मान्छेलाई हुनसक्ने जोखिम र बैकलाई हुनसक्ने जोखिम दुवैलाई कम गर्छ ।

पहिला नियमित बचत गर्ने बानी बसालेर मात्र ऋण लिनु पर्दछ । बचत गर्ने बानी नबसाली ऋण लिनु हुँदैन ।

हरिशरणले ऋण लिँदा आफ्नो आम्दानीको २० प्रतिशतभन्दा धेरै नलिने निर्णय गरेका छन् । उनका अनुसार यदि कसैको बचत गर्ने बानी छैन भने उसले ऋण लिने जोखिम उठाउनु हुँदैन । हरिशरणले लगानीको लागि हरेक महिना आफ्नो मासिक आम्दानी रु. १५,०००/- को १५ प्रतिशत = रु. १५००/- तिर्ने गरी ऋण लिएका छन् । आफ्नो बचत पनि समावेश गरेर ऋण चुक्ता गर्ने उद्देश्य हरिशरणको छ ।

हरिशरणको दाइ जगन्नाथले भने आफूले शुरु गर्न खोजेको व्यवसायको लागि नक्कली तथा अवास्तविक कागजात बनाएर आवश्यक पर्ने सबै पैसा बैकबाट ऋण लिएका छन् । उनीसँग बचत नभएको र आफ्नो आयस्रोतभन्दा ऋण धेरै भएको कारणले उनी ऋण तिर्न नसकेर समस्यामा परेका छन् ।

ऋण प्रकारहरू

ऋण धेरै प्रकारका हुन्छन् । आफूलाई आवश्यक पर्ने ऋण प्राप्त गर्नुअघि बैक वा वित्तीय संस्थाहरूले कस्ता खालका ऋण प्रदान गर्छन्, तिनको ब्याजदर तथा भुक्तानी गर्ने अवधि कति छ भन्ने कुरा बुझ्नुपर्छ ।

- **व्यक्तिगत ऋण** : निजी सम्पत्तिलाई धितो राखेर प्राप्त हुने ऋणलाई व्यक्तिगत कर्जा वा ऋण भनिन्छ ।

- **व्यवसायिक कर्जा** : नियमित व्यवसायिक कार्यको लागि निश्चित समयमा चुक्ता गर्नुपर्ने ऋण नियमित ऋण हो । यस्तो ऋण व्यवसायलाई नै धितो राखेर पाइन्छ ।

- **कृषि कर्जा** : कृषि व्यवसाय र कृषिजन्य उत्पादनको लागि प्राप्त हुने ऋण कृषि ऋण हो । यस बाहेक परियोजनालाई धितो राखेर व्यवसायिक कृषि कार्यका लागि पनि बैक तथा वित्तीय संस्थाले कृषि ऋण प्रदान गर्दछन् ।

- सहूलियतपूर्ण ऋण : व्यवसायिक रूपमा कृषि तथा पशुपन्छीजन्य व्यवसायका लागि, महिला उद्यमीहरूका लागि, विदेशबाट फर्केका युवाहरूका लागि, दलित समुदायको विकासको लागि, शिक्षित युवा स्वरोजगारका लागि, उच्च तथा व्यवसायिक शिक्षा आर्जन गर्नेहरूका लागि नेपाल सरकारले ब्याजदरमा सहूलियत दिएर व्यवस्था गरेको ऋणलाई सहूलियतपूर्ण ऋण भनिन्छ । यस्तो सहूलियतपूर्ण ऋण आवश्यक प्रक्रिया पूरा गरेपछि ऋणको लागि निवेदन दिने निवेदकलाई बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूबाट उपलब्ध हुने व्यवस्था छ ।

यस बाहेक अरू शैक्षिक ऋण, खास विषयमा विज्ञता हासिल गरेका व्यक्तिलाई प्रदान गर्ने ऋण आदि थुप्रै प्रकारका ऋणहरू बैंक र वित्तीय संस्थाहरूले प्रदान गर्दछन् । बैंक तथा वित्तीय संस्थाको आफ्नो कर्जा तथा लगानी योजना अनुसार फरक-फरक विशेषता भएका फरक फरक प्रकारका ऋण पनि उनीहरूले प्रदान गर्ने गरेका छन् ।

ध्यान दिनुपर्ने कुरा

(क) ब्याजदर

हामीले जस्तो ऋण लिए पनि त्यससँगै तिर्नुपर्ने ब्याजको हिसाब राख्नुपर्छ । ब्याजदर यस्तो महत्वपूर्ण पाटो हो जसले ऋण चुक्ता गर्ने बेलामा जम्मा रकम कति बुझाउने भन्ने निर्धारण गर्छ । त्यसैले कर्जा लिँदा कति ब्याजदरमा लिने भन्ने विषय निश्चित गर्नु पर्दछ । ऋण प्रदान गर्ने धेरै बैंक तथा वित्तीय संस्था र ऋणका कार्यक्रम भएकाले कार्यक्रमहरू बीच तुलना गरेर उपयुक्त ऋण लिनुपर्छ ।

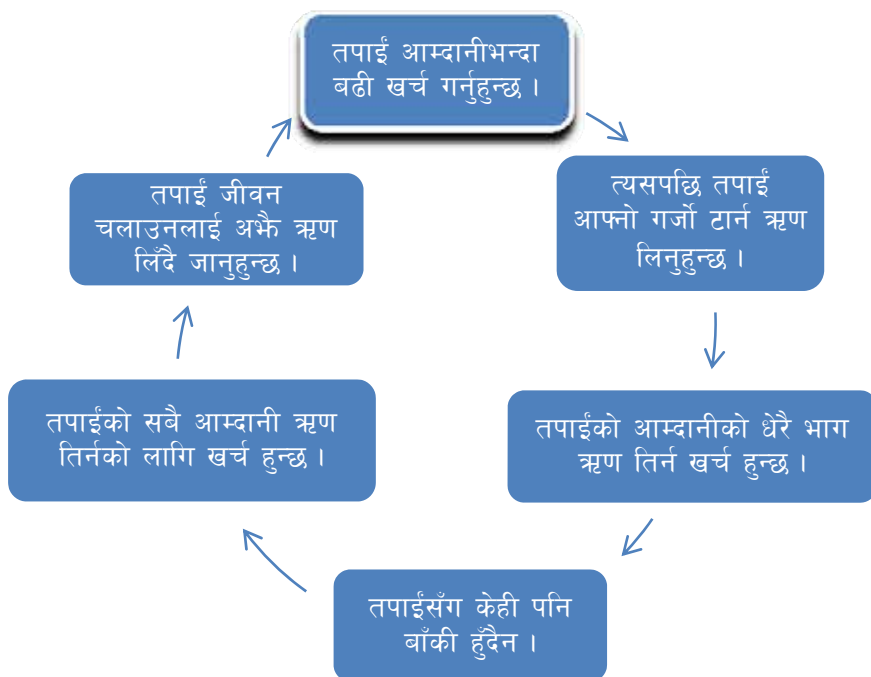
(ख) ऋणको अवधि

ऋण चुक्ता गर्ने समयावधिले पनि ऋण चुक्ता गर्दा मासिक वा त्रैमासिक साँवा ब्याजको लागि कति रकम लाग्छ भन्ने कुरा निर्धारण गर्छ । त्यसैले, ऋण कति अवधिमा तिरिसक्नुपर्ने हो र एक पटक किस्ता तिर्दा कति तिर्नुपर्छ भन्ने विषयमा ऋण लिनुअघि नै प्रष्ट हुनु पर्दछ ।

(ग) आफ्नो आर्थिक स्थिति

ऋण लिनुअघि सोच्नुपर्ने सबैभन्दा महत्वपूर्ण कुरा आफ्नो आर्थिक स्थिति हो । आफ्नो आर्थिक स्थिति मूल्याङ्कन गरेर साँवा, ब्याज र अरू शुल्कहरू तिर्न सकिन्छ भन्ने मात्र ऋण लिनु पर्दछ । यसो गर्नाले धितोमा राखेको सम्पत्ति नास हुने सम्भावना कम हुन्छ र ऋण तिर्न नसक्ने जोखिमको मात्रा पनि कम हुन्छ ।

ऋणको दुस्चक्र

ऋणको सदुपयोगले जीवन सरल हुनाका साथै व्यापार र व्यवसाय वृद्धि हुँदै जान्छ । ऋण लिँदा उत्पादनमूलक कार्यको लागि नाफा र खर्च हिसाब गरेर मात्र लिनु पर्दछ । अनुत्पादनमूलक कामको लागि ऋण लिँदा ऋण तिर्न नसकी धितो जफत हुनुका साथै आफ्नो आर्थिक स्थिति पनि कमजोर भएर जान्छ ।

ऋणको सदुपयोग	ऋणको दुरुपयोग
हरिले २ वर्ष अगाडि बैंकबाट केही रकम ऋण लिएको थियो । ऋणको प्रयोगले उसले आफ्नो उद्देश्य अनुसार गाउँमा पुस्तक पसल सञ्चालन गर्यो । पसलबाट भएको आम्दानीलाई बचत गरेर र व्यवसायको वित्तीय योजना बनाएर हरिले नियमित रूपमा ऋणको ब्याज तिर्ने गर्‍यो ।	किरणले एक वर्ष अगाडि पैत्रिक सम्पति धितो राखी बैंकबाट ऋण लिएको थियो । समाजको करकाप र अरूलाई देखाउनुपर्ने प्रवृत्तिले उसले ऋण लिएको रकम सबै विवाह र दाइजोमा खर्च गर्यो । नियमित आम्दानी नहुने भएकाले किरणसँग ऋण चुक्ता गर्ने कुनै वित्तीय योजना थिएन ।
हरिको पुस्तक पसलबाट भएको आम्दानीले आफ्नो दुई छोरीहरू राम्रो स्कुलमा पढिरहेका छन् ।	अरू स्रोतबाट भएको आम्दानीले पनि ऋणको ब्याज तिर्दा किरणको पारिवारिक स्थिति बिग्रँदै गयो । ऋणको ब्याज तिर्नलाई किरणले अरू ठाउँबाट पनि ऋण लियो ।

आम्दानी बढेकोले हरिको परिवार पहिलाभन्दा पोषिलो खाना खान्छन् । यसले उनीहरूको परिवारको स्वास्थ्य उपचार खर्च कम भएको छ । उनीहरू फूर्तिला एवम् खुशी छन् ।

ऋणको ब्याज समयमा नतिरेको कारणले बैंकले किरणको जग्गा लिलाम गरिदियो । किरणसँग अब ऋण लिन कुनै धितो छैन र गाउँका बैंकहरूले पनि किरणलाई विश्वास गर्न छोडे ।

सुभावहरू

- तोकिएको कारोबार गर्न आवश्यक पर्ने रकम पत्ता लगाई ऋण लिनुपर्ने रकम छुट्याउनुहोस् ।
- आफ्नो कारोबारबाट आम्दानी कति हुन्छ भनेर मूल्याङ्कन सहितको लेखाजोखा गर्नुहोस् ।
- प्रत्येक महिनाको अन्त्यमा साँवा र ब्याज एक पटकको किस्तामा तिरेर नाफा हुन्छ कि हुँदैन पत्ता लगाउनुहोस् ।

“ऋण हाम्रो शत्रु होइन । ऋणको दुरुपयोग गर्ने बानी चाहिँ शत्रु हो । राम्रोसँग ऋणको सदुपयोग गर्ने बानीको विकास गर्नु पर्दछ ।”

ऋण कति लिन सकिन्छ ?

- ऋण दिन सक्ने संस्थाले वा व्यक्तिले दिने भयो भन्दैमा धेरै ऋण लिनु हुँदैन । ऋण कति लिने भन्ने कुरालाई निम्न कुराहरूले प्रभाव पार्दछन् :
 - ऋणले आफ्नो आवश्यकता र इच्छा पूरा गर्न खोज्नु हुँदैन ।
 - आफ्नो मासिक आम्दानीभन्दा बढी ऋणको किस्ता तिर्नुपर्ने छ भने त्यसले ठूलो समस्या निम्त्याउँदछ भन्ने बुझ्नुपर्छ ।
 - ऋण लिएर व्यवसाय गर्ने योजनामा हो भने पनि व्यवसायबाट आम्दानी हुन समय लाग्न सक्छ । सचेत हुनुपर्छ ।

बिजुली र अधबैसे युवाको कथा

बिजुलीलाई ऋण लिएर भोजन, विद्यालय शुल्क वा लत्ताकपडामा खर्च गर्न कहिल्यै पनि मन लाग्दैन । “ऋण लिइहाल्नुपर्ने अवस्था आइहाले साहूसँग नलिनु है छोरी, ब्याज चर्को हुन्छ र फाँसिन्छ ।” भनेर बिजुलीलाई बूढाबाले दिएको अर्ती भल्भली याद आउँछ । आज बिजुलीले स्थानीय वित्तीय संस्थामा बचत गर्न जाँदा बाटोमा एकजना अधबैसे युवालाई भेटिन् । उनले ती युवालाई ऋणको बारेमा सबै कुरा सम्झाइन् ।

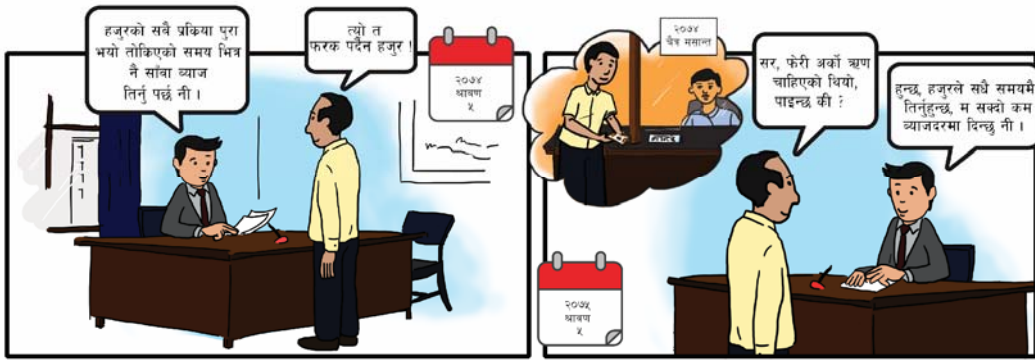
सङ्कटको समाधान गर्न र उपभोगको लागि ऋण लिँदा यस्तो ऋणले नयाँ आम्दानी सिर्जना गर्दैन । बरू अन्य स्रोतबाट कर्जा तिर्नुपर्ने हुन सक्छ भनेर बिजुलीले भन्दा ती अधबैसे युवा तीन छक्क परे । बिजुलीले आफ्नो क्षमता अनुसार आफूले बचत गर्दै गएको र त्यो बचत देखाएर ऋण लिँदा तुरुन्तै पाएको बताइन् । बचत रकम, कर्जाभन्दा सानो भए पनि कुनै दायित्व बिना आफूले प्रयोग गर्दा हुने खुशीको अनुभव साँटिन् । ती अधबैसे युवाले पनि बिजुलीको कुरा सुनेपछि समूहमा ऋण लिन जाँदा सामूहिक सदस्य बन्नुपर्ने दायित्वलाई सम्भे । आफ्नो समस्या बिजुलीलाई सुनाइसकेपछि उनलाई बिजुलीले ऋण लिएर पनि सीमित मात्रामा लिने र यसबाट आय-आर्जन गर्न समय लाग्ने भएमा योजना बनाई ऋण चुक्ता गर्नुपर्ने कुरा बुझाइन् ।

कसैले ऋण सजिलै पाइन्छ भनेर उक्साएको छ भने देहायको कुरामा ध्यान दिनुहोला :

- सजिलैसँग ऋण मिलाउन सक्छु भन्नेको कुरा पत्याउनु हुँदैन ।
- “स्पेसल अफर” भनेर ऋण दिनेका सर्तहरू के के छन् बुझ्नु पर्छ । याद गर्नुपर्ने कुरा : आजको अफर भोलि रहन्छ त ?
- ऋण दिने संस्था वा व्यक्तिले दिने ऋणको सम्भौतापत्र राम्रोसँग पढ्नुपर्छ । परिवारका सदस्यलाई पनि बुझाउनु पर्छ ।
- आफूले ऋण सम्भौतापत्र प्रस्टसँग नबुझेसम्म सम्भौतापत्रमा हस्ताक्षर गर्नु हुँदैन ।
- कसैको जमानत बस्नु अगाडि वा अरूलाई जमानत बस्न आग्रह गर्नुपूर्व आफूले आफूलाई नै सोध्नुपर्छ, ठिक गरेको छु या छैन ?

कर्जा सूचना केन्द्र भनेको के हो ? यसले के काम गर्छ ?

नेपालमा बैंकहरूको बढ्दो निष्क्रिय कर्जा नियन्त्रण गर्ने उद्देश्य राखी सन् १९८९ मा 'कर्जा सूचना केन्द्र' को स्थापना गरिएको थियो । बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले प्रवाह गर्ने कर्जा सम्बन्धी सूचनाको अभिलेख राख्न यसले महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरिरहेको छ । ऋण लिने व्यक्तिले लिएको ऋणको रकमका साथै उसको र साक्षीको ठेगाना सहितको तीन पुस्ते विवरण यस कार्यालयमा सुरक्षित हुन्छ । कुनै एक बैंक तथा वित्तीय संस्थामा लिएको ऋण नतिरेको खण्डमा ऋणी कालोसूचीमा पर्दछ । कर्जा सूचना केन्द्रले कालोसूचीमा राखेपछि आगामी दिनमा कुनै पनि बैंक तथा वित्तीय संस्थाबाट पाइने सेवा सुविधामा बन्देज हुन सक्छ । यसबाट कुनै एउटा बैंक वा वित्तीय संस्थाको ऋण रकम नतिरी कालोसूचीमा परेको व्यक्तिले अर्को बैंक तथा वित्तीय संस्थाबाट पुनः कर्जा पाउन सक्तैन । कालोसूचीमा परेको व्यक्तिले राज्यबाट पाउने विभिन्न किसिमका सुविधा समेत नपाउन सक्छ ।

चित्र स्रोत: प्रकाश कोडाराला

ऋण तिरेको हिसाबकिताब राख्ने तरिका

ऋणको प्रकार	साँवा रु.	ब्याज र सेवा शुल्क रु.	अवधि	तिर्नुपर्ने रकम रु.	किस्ताको प्रकार	बाँकी साँवा ब्याज रु.
घर किन्न ऋण						
व्यवसायिक ऋण						
शैक्षिक ऋण						

बचत

एक निश्चित समयावधिमा गरिने कुल आम्दानीमा खर्च गरेर बाँकी रहेको रकमलाई बचत भनिन्छ । खर्च गर्दा हामीले अत्यावश्यक खर्च, योजना बनाएको खर्च, कर्जा तिर्न, वैकल्पिक खर्च गर्न, आकस्मिक खर्च गर्न र व्यापार गर्न गरिने खर्च विभिन्न शीर्षकमा छुट्ट्याएर मात्र गर्दा खर्च कम हुन्छ, र धनको व्यवस्थापन सहज तरिकाले गर्न सकिन्छ ।

चित्र स्रोत: फिनलिको

बचत योजना

टेकबहादुर र माइलीको कथा

भविष्यको आफ्नो वित्तीय लक्ष्य बारे माइलीलाई राम्रोसँग जानकारी छ । भविष्यको लक्ष्य पूरा गर्न टेकबहादुर र माइली अहोरात्र काम गर्दै त्यसबाट कमाएको रकमबाट १० प्रतिशत बचत गर्दै आएका छन् । उनीहरूले सागसब्जी र सानो चियाखाजा पसल सञ्चालन गर्न लघुवित्त संस्थाबाट ऋण लिएका छन् । उनीहरू त्यस ऋणलाई सकेसम्म घटाउँदै लैजान चाहन्छन् । टेकबहादुर र माइलीले मासिक किस्ताको लागि रु. १५०० जसरी पनि बचाउने गरेका छन् ।

उनीहरू प्रत्येक महिना रु. ७०० घर निर्माण गर्न र रु. ४०० बालबच्चाको शिक्षाको लागि बचत गर्ने गर्दछन् । उनीहरूले कहिले र कति रकम व्यापारमा लगानी गर्ने भन्ने बारे पनि योजना बनाएका छन् । बचतको लागि आम्दानीको जरुरी पर्ने भएकोले कहाँ कहाँबाट आम्दानी गर्न सकिन्छ त्यसको स्रोत पहिचान गर्ने निर्णय पनि गरेका छन् । यी सबै निर्णयपछि टेकबहादुर र माइलीले आफू हलुका भएको महसुस गरेका छन् । आफ्नो निर्णयप्रति उनीहरू खुसी छन् । यदि आफ्नो निर्णयमा अडिग रहन सके भने उनीहरूले आफ्नो बचत लक्ष्य प्राप्त गर्न सक्नेछन् भन्ने कुरामा विश्वस्त छन् ।

बचत रणनीति

भविष्यको बचतको लागि बचतको लक्ष्य हासिल गर्ने एउटा महत्वपूर्ण तरिका बचत रणनीति बनाउनु हो । यो रणनीति बनाउँदा आफ्नो आम्दानीको लेखाजोखा गर्नु पर्दछ । बचतका प्राथमिकताहरू निर्धारण गर्नु पर्दछ । स्पष्ट योजना तथा रणनीतिले बचत गर्ने अनुशासनको विकास गर्दछ ।

७०-२०-१० नियम

आफ्नो जम्मा आम्दानीको (१००%) रकमलाई यस नियम अनुसार वर्गीकरण गर्ने प्रयास गर्नुहोस् ।

- (१) ७० प्रतिशत मासिक खर्च गर्नको लागि,
- (२) २० प्रतिशत बचतको लागि,
 - १० प्रतिशत भविष्यको लागि
 - ५ प्रतिशत आपतकालीन सुरक्षाको लागि
 - ५ प्रतिशत निश्चित लक्ष्यको लागि
- (३) १० प्रतिशत ऋण चुक्ता गर्नको लागि

बचत गर्न सकिने संस्थाहरू

बैंक तथा वित्तीय संस्थामा बचत गरे के हुन्छ ?

- कानूनतः इजाजतपत्र प्राप्त निकाय भएको तथा नियमित रूपमा नियमन र सुपरिवेक्षण हुने हुँदा बढी सुरक्षित हुन्छ ।
- तोकिएको समयमा निश्चित ब्याज पाइन्छ ।

- पानी, बत्ती, टेलिफोन आदि महसुल तिनै बैंक/वित्तीय संस्थाबाट तिनै सुविधाहरू पाउन सकिन्छ ।
- बचतको सुरक्षण हुँदा रकम डुब्ने डर कम हुन्छ ।
- ठूलो संस्था भएकाले लेखापरीक्षण हुने, हरेक वर्ष वार्षिक साधारणसभा गर्दा लगानीकर्तालाई जवाफ दिनुपर्ने, सञ्चारमाध्यमले आलोचना गर्न सक्ने, अधिकारप्राप्त संस्थाहरूबाट नियमित निरीक्षण, सुपरिवेक्षण तथा अनुगमन हुने भएकाले विश्वासिलो हुनाको साथै कानुनी रूपले बचत सुरक्षित हुन्छ ।

अर्ध-औपचारिक निकायमा बचत गरे के हुन्छ ?

- औपचारिक संस्था नभएकाले कम सुरक्षित हुन्छ ।
- निरीक्षण नहुने हुँदा समूहभित्रकै मान्छेहरू आपसमा मिलेर दुरुपयोग गर्न सक्छन् ।
- पहुँच सजिलो भए पनि समूहको सदस्यले मात्र कारोबार गर्ने सुविधा पाउँछ ।
- ठूलो रकम ऋण लिनुपरेमा पैसाको अभाव हुने गर्दछ ।
- बचतमा ब्याज कम मात्र दिने र ऋणमा चर्को ब्याजदर लिने प्रचलनले नोक्सानी पर्न सक्छ ।
- निकाय/संस्था घाटामा गएको देखाएर ब्याज/प्रतिफल दुवै डुब्ने सम्भावना रहन्छ वा नदिने पनि सम्भावना रहन्छ ।
- लेखा र लेखापरीक्षण व्यवस्था प्रभावकारी नहुँदा कारोबार र हिसाबकिताब पारदर्शी नहुन सक्छ ।

अनौपचारिक निकायमा बचत गरे के हुन्छ ?

- ऋण लिन सजिलो भए तापनि ब्याजदर धेरै महङ्गो हुन्छ ।
- कानुनी प्रमाणको अभावमा निक्षेपको रूपमा जम्मा गरेको वा सापटी दिएको रकम डुब्ने सम्भावना रहन्छ ।
- घरमै बचत गर्दा चोरी, डकैती, आगलागी, फजुल खर्च आदि हुन सक्छ ।
- इष्टमित्र साथीभाइबीच भैँभगडाको कारण बन्न सक्छ ।
- ढुकुटी सञ्चालकहरू भाग्न सक्ने हुँदा सम्पूर्ण रकम डुब्न सक्छ । ढुकुटी खेल्ने र खेलाउने दुवैलाई कानुनी कारवाही हुने हुँदा सञ्चालक भागेमा कानुनी कारवाही गर्न समेत अप्ठेरो पर्ने हुन्छ ।

- साहु महाजनले सोभा, सादा, निरक्षर व्यक्तिलाई मनपरी सर्तहरू राखेर तमसुक गराई अन्ततः ऋण लिने व्यक्तिको घरबार नै हडप्ने र ऋणग्रस्तताको जालोमा फस्ने सम्भावना प्रबल हुने गर्दछ ।
- अन्य व्यक्तिलाई रकम प्रयोग गर्न दिँदा उसले बेइमानी गरेमा पैसा डुब्न सक्ने र आफूलाई चाहिएको समयमा रकम उपलब्ध गराउन नसकिने हुन सक्छ ।
- सुन, चाँदी, घरजग्गा आदिमा लगानी गर्दा अचानक भाउ घट्न गएमा घाटा हुने, घरजग्गा चाहेको समयमा बिक्री नभएमा आफ्नो आवश्यकता टार्न कठिन हुन्छ ।
- अन्य व्यक्तिलाई रकम प्रयोग गर्न दिँदा उसले बेइमानी गरेमा पैसा डुब्न सक्ने र आफूलाई चाहिएको बखत रकम उपलब्ध गराउन नसकिने हुन सक्छ ।

बचत कसरी गर्न सकिन्छ ?

- आफ्नो कमाइको केही रकम बचत रणनीति अनुसार बचत गरिहाल्नु पर्दछ । यसो गर्नाले धेरै खर्चालु बनिँदैन । सकेसम्म कम रकम खर्च गर्नु पर्दछ ।
- इच्छा गरेको वस्तु तथा सेवा महङ्गो भएमा त्यस्तोमा खर्च गर्नु हुँदैन । अनिवार्य आवश्यकता परिपूर्ति गरिसकेपछि इच्छाइएका वस्तु तथा सेवालाई थोरै रकम खर्च गरेर उपभोग गर्ने बानी गर्नु पर्दछ ।
- होलसेल तथा हाटबजारबाट सामान किन्नु पर्दछ ।
- बाहिर होटलमा गएर खानुभन्दा घरमै खानेकुरा बनाएर खाने गर्नु पर्दछ ।
- आफ्नो खल्लीमा आवश्यकताभन्दा धेरै पैसा राख्नु हुँदैन । आम्दानीको स्रोत पत्ता लगाउनु पर्दछ ।
- गाउँघरमा ओभरटाइम काम गर्न खोज्नु पर्दछ ।
- आफ्नो काम र कर्तव्य राम्रोसँग गरेर आफूले गरिराखेको काममा थप आम्दानी बढाउन सकिन्छ, वा आम्दानी बढ्ने गरी जागिरमा पदोन्नति हुन सक्छ ।
- बचतको समस्याको समाधान खोज्नु पर्दछ ।
- सानै उमेरदेखि बचत गर्ने बानी बसाल्नु पर्छ ।

यदि कसैले घरमै पैसा बचत गर्ने गरेको छ भने त्यो पैसा चोरी हुने वा आगलागी भएमा नष्ट हुन सक्छ । नेपालमा एउटा कथन पनि छ, “आफ्नो थैली बलियो गर्नु, अरूलाई दोष नलगाउनु” । घरमै बचत गर्नाले यसमा सहज पहुँच हुने भएकोले अनावश्यक ठाउँमा खर्च गर्न

सकिन्छ । फलस्वरूप बचत घट्छ । बचत गर्दा जहाँ बचतको सुरक्षा हुन्छ, जहाँ ब्याज राम्रो पाइन्छ र जहाँ ब्याजको बारेमा नियमित सूचना प्राप्त हुन्छ त्यहाँ बचत गर्नु पर्दछ ।

बचतका सेवाहरू छनोट गर्दा ध्यान दिनुपर्ने कुराहरू

- बचत सेवाहरूले सम्पत्ति बढाउनु पर्छ, अथवा भविष्यमा आइपर्ने खर-खाँचो टार्न सहयोग गर्नुपर्छ ।
- विरामी, जीविकोपार्जन, शिक्षा, सामाजिक कार्य आदि आवश्यक खर्चको लागि केही रकम छुट्याउनुपर्छ ।
- ऋणलाई सम्पत्ति बढाउनको लागि प्रयोग गर्नुपर्छ । जस्तै: व्यवसाय विस्तार ।
- विवाह, आधारभूत आवश्यकता, विरामी र शिक्षाको लागि सकभर ऋण लिन हुँदैन । ऐच्छिक अथवा फजुल खर्चहरू घटाउनुपर्छ र भविष्यको निम्ति नभई नहुने खर्चको लागि पहिल्यै सोचविचार गर्नुपर्छ ।

चित्र स्रोत: प्रकाश कोइराला

बचत लक्ष्य र योजना कार्यतालिका

बचतको लक्ष्य	लक्ष्य पूरा गर्न लाग्ने रकम	लक्ष्य पूरा गर्न आवश्यक पर्ने समय	लक्ष्य पूरा गर्न आवश्यक हप्ता वा महिनाको रकम
अल्पकालीन			
१.			
२.			
३.			
४.			
दीर्घकालीन			
१.			
२.			
३.			
४.			
जम्मा बचत			

आफ्नो आयव्ययको योजना बनाउनुहोस् ।

सरिता र सन्तोषको कथा : लक्ष्य प्राप्तिको बाटो

सरिता र सन्तोष गाउँमा नाम कहलिएका बूढाबूढी हुन् । उनीहरू समाजमा पैसाको विषयमा एकदमै अनुशासित छन् । उनीहरूले सानो बारीमा कुखुरापालन गरेका छन् । सन्तोषको भाइ भीमबहादुरले पनि दाजुलाई अलि अलि आर्थिक सहयोग गर्ने गरेको छ । सन्तोषले कुखुरापालनबाट मासिक ६०००/- नाफा कमाउँछ । सन्तोषको भाइले आफ्नो दाजुलाई प्रत्येक महिना ३०००/- पठाउने गर्दछ । भीमबहादुरले दाजुले कुखुरापालन गरेको जमिन मुन्तिरको अर्को पाटोमा तरकारी खेती लगाउन सल्लाह दिइराखेको छ । यसको लागि उनीहरूले रु. १५०००/- को बिऊविजन किन्नुपर्ने हुन्छ । सन्तोषको ३ जनाको परिवारलाई मासिक रु. ४०००/- को खाद्यान्न लाग्दछ । छोरोलाई निमोनियाको बेथा बल्किरहने भएकोले प्रति महिना रु. १०००/- जस्तो औषधी उपचारमा खर्च भइराखेको हुन्छ । सरिता र सन्तोष प्रतिदिन आफ्नो घरमा कुखुरापालनबाट भित्रिने नाफा रु. ६०००/- र तरकारी खेतीबाट भित्रिने जम्मा आमदानी र खर्चको हिसाबकिताब प्रत्येक महिनाको अन्तिममा राति अबेरसम्म बसेर सँगै गर्ने गर्दछन् । प्रत्येक महिनाको अन्त्यमा आमदानी र खर्चबीच हुने भिन्नताको रकम छुट्याउँछन् । यसको केही भाग व्यापारमा लगानी गर्न लिएको ऋणको किस्ता तिर्न रु. १३००/- छुट्याउँछन् । प्रत्येक महिना रु. १५००/- आफ्नो नयाँ घर निर्माण गर्ने भविष्यको योजनाको लागि छुट्याउँछन् र रु. ७००/- छोराको शिक्षाको लागि छुट्याउने निर्णय पनि गर्दछन् । उनीहरूले योजनाबद्ध किसिमले काम गरिरहेकोले उनीहरू दुवैजना सन्तुष्ट छन् ।

यस कथाले आम्दानी र खर्च गर्ने स्रोतहरूको बारेमा बुझ्न सहयोग गर्दछ । प्रत्येक परिवारमा आम्दानीको स्रोत र खर्चको क्षेत्राधिकार फरक-फरक हुने गर्दछ ।

पारिवारिक आय-व्यय सहयोगी बनाउँदै गर्दा ध्यान दिनुपर्ने कुराहरू

- कुन महिनामा सबैभन्दा बढी आम्दानी छ ?
- कुन महिनामा सबैभन्दा कम आम्दानी छ ?
- कुन महिनामा सबैभन्दा बढी खर्च छ ?
- कुन महिनामा सबैभन्दा कम खर्च छ ?
- यस अवधिमा बचत भएको छ कि कमी भएको छ ?
- यस अवधिमा आम्दानीभन्दा बढी खर्च हुने भयो भने कसरी चलाउनु हुन्छ ?

चित्र स्रोत: प्रकाश कोइराल

पारिवारिक आय-व्यय सहयोगी

वैशाख १ - चैत्र ३१

आम्दानी/महिना	वैशाख	जेठ	असार	साउन	भदौ	असोज	कार्तिक	मंसिर	पुष	माघ	फागुन	चैत्र
ज्याला												
व्यापार												
कृषि												
पशुपालन												
अन्य आम्दानी												
जम्मा												
खर्च /महिना	वैशाख	जेठ	असार	साउन	भदौ	असोज	कार्तिक	मंसिर	पुष	माघ	फागुन	चैत्र
खाना												
शिक्षा												
स्वास्थ्य												
लत्ताकपडा												
व्यापार प्रवर्द्धन												
अन्य खर्च												
आपत्कालीन खर्च												
जम्मा खर्च												
बचत												

लगानी

थोरै थोरै गरेर जम्मा गरेको बचतलाई कुनै एक निश्चित अवधिपछि खर्च गर्नुपर्ने हुन सक्छ । लगानी भन्नाले आफूले जम्मा गरेको रकम कुनै उत्पादनमूलक क्षेत्रमा भविष्यमा नाफा बढाउने उद्देश्यले गरिने खर्च हो । हामीले खर्च कटाएर बचेको आम्दानीलाई सबैभन्दा बढी ब्याज आउने ठाउँमा बचत गर्नु वा राम्रो प्रतिफल आउने क्षेत्रहरूमा लगाउनु पर्दछ । सबै लगानी एकभन्दा बढी क्षेत्रमा लगानी गर्दा लगानीको विविधिकरण हुन गई जोखिम पनि कम हुन्छ । यो नै लगानीको सफल उदाहरण हो ।

लगानीको लक्ष्य

एक पटक नियमित रूपमा बचत गर्ने गरेपछि त्यो पैसालाई कहाँ लगानी गर्ने भन्ने सोच्नुपर्छ ।

आफ्नो लगानीको लक्ष्य बनाउनु पूर्व निम्न कुराहरूमा ध्यान दिनुपर्छ :

- आफ्नो वित्तीय लक्ष्य के हो ? लगानी गर्नुपर्ने कारण के हो ?
- आफ्नो लक्ष्य पूरा गर्न कति बचत र लगानी गर्नु पर्दछ ?
- आफ्नो लक्ष्य पूरा गर्न कति मात्रामा जोखिम बहन गर्न सकिन्छ ?
- आफ्नो लगानीबाट कति प्रतिफल आशा गरिएको छ ?
- आफ्नो लक्ष्य पूरा गर्न लगानी गर्दा खर्च गर्ने शैली परिवर्तन गर्न सकिन्छ ?

लगानीको लागि चाहना र दृढ इच्छाशक्ति चाहिन्छ । लगानी गर्ने निर्णय गर्नुअघि उपर्युक्त कुराहरूमा राम्रो विश्लेषण गरेर लगानी गर्दा भविष्यमा ठूलो जोखिममा पर्नु पर्दैन । साथै, लगानीबाट प्रतिफल समेत राम्रो आउँछ ।

लगानीको प्रकार

- लगानी गर्दा दुईवटा तरिकाले पूँजी थपघट गर्न सकिन्छ :
 - (क) स्थायी पूँजी - घरजग्गा किन्न र उपकरण किन्न ।
 - (ख) चालु पूँजी - प्रत्येक दिन व्यापार व्यवसाय सञ्चालन गर्न ।

चित्र स्रोत: फिनलिको

आफ्नो लगानी लक्ष्य बनाउनुहोस् ।

सफल लगानीको लागि ध्यान दिनुपर्ने कुराहरू

- लगानी गरेपछि राम्ररी ध्यान दिनुपर्दछ । समय दिनु पर्दछ ।
- लगानी अनुसारको सामग्री व्यवस्थापन गरेको हुनु पर्दछ ।
- लगानीको प्रतिफल लगानी गुणस्तरमा निर्भर हुने भएकोले लगानीको गुणस्तर जोगाइराख्नु पर्दछ ।
- लगानी गर्दा उपयुक्त ठाउँ रोज्नु पर्दछ ।
- सफल व्यवस्थापनको लागि अभिलेख राख्नु पर्दछ ।

आफ्नो व्यवसायलाई सफल बनाउन प्रस्तावित व्यवसाय आर्थिक तथा प्राविधिक रूपले सम्भाव्य वा लाभदायक छ वा छैन भनी काम शुरु गर्नुभन्दा अगाडि नै व्यवसायिक योजना बनाई विस्तृत विवरणहरूको जानकारी राख्नु पर्दछ ।

व्यवसायिक योजनाको मुख्य अंश	निर्धारण गरिने विषयहरू
बजार योजना	उत्पादन गर्ने वस्तु वा सेवा, उत्पादित वस्तु वा सेवाको गुणस्तर र मूल्य प्रतिस्पर्धी उत्पादनको गुणस्तर र मूल्यसँग क्रमशः तुलना, व्यवसाय गर्ने ठाउँ, व्यवसायको बजार क्षेत्र, आफ्ना ग्राहक को हुन् र कति छन्, हाल सो उत्पादनको माग कति छ र कति पूरा भइरहेको छ, आफ्नो व्यवसायले कति बजार ओगट्न सक्छ, कति उत्पादन गर्ने, बिक्री गर्ने रणनीति के हुने, बिक्री मूल्य कति राख्ने आदि ।
उत्पादन योजना	उत्पादन गर्न के के काम गर्नुपर्छ, के के स्थिर सम्पत्ति चाहिन्छ ?, मेशिन औजारहरू कहाँबाट कहिले ल्याउने, स्थिर सम्पत्तिको आयु कति समय हो, मर्मतसम्भार कसरी गर्ने, मेशिनको क्षमता र उपयोग, मेशिनको भुक्तानी कहिले र कसरी गर्ने आदि ।
खर्च योजना	कच्चा पदार्थ कति चाहिन्छ, त्यसका लागि कति रकम चाहिने, कच्चा पदार्थ कहाँबाट कहिले कहिले ल्याउने, कतिजना कस्ता खालका कामदार चाहिन्छ, तिनीहरूको लागि तलब खर्च कति, तिनीहरू कहाँ कसरी कहिले पाइन्छन्, तिनीहरूलाई कसरी काममा सक्रिय बनाउने, व्यवसाय सञ्चालन अगाडिको खर्च के कति हुन्छ, अन्य खर्च के के होलान्, प्रति एकाई लागत मूल्य कति हुन्छ, आदि ।
वित्तीय योजना	पूँजी कति चाहिन्छ, आफ्नो लगानी कति हुने, कति कर्जा लिने, कर्जा कहाँबाट लिने, कर्जाको लागि धितो के दिने, उत्पादनको बिक्री मूल्य निर्धारण गर्ने, नाफानोक्सान हिसाब गर्ने, कर्जाको भुक्तानी तालिका बनाउने, पारबिन्दु हिसाब गर्ने, लगानीको प्रतिफल निकाल्ने आदि ।

लघु व्यवसाय

व्यवसाय भनेको आय आर्जनका लागि मानिसद्वारा गरिने आर्थिक क्रियाकलाप हो । व्यवसायीहरू आफ्नो जीविकोपार्जन गर्न आर्थिक क्रियाकलापहरूमा संलग्न रहेका हुन्छन् । व्यवसायीहरूले पूँजी लगानी गरी जोखिम बहन गरे बापत त्यसबाट सकेसम्म नाफा कमाउने उद्देश्य लिएका हुन्छन् । व्यवसाय भनेको मुनाफा कमाउने उद्देश्यले गरिने आर्थिक क्रियाकलाप हो ।

लघु व्यवसाय भनेको थोरै पूँजी वा उत्पादनका साधनहरूको थोरै प्रयोग गरी सानो स्तरमा गरिने व्यवसाय हो । यस्तो व्यवसाय सामान्यतः पारिवारिक रूपमा सञ्चालन गरिएको हुन्छ । लघु व्यवसायमा आधुनिक प्रविधिको प्रयोग कम गरिन्छ । लघु व्यवसायमा रोजगारीका अवसरहरू पनि कम सृजना हुन्छन् । ठूला उद्योग वा व्यवसायको तुलनामा लघु व्यवसायमा जोखिम पनि थोरै हुन्छ ।

लघु व्यवसायको देहाय अनुसारका विशेषता हुन्छन् :

- थोरै पूँजी भए हुने
- घरपरिवारले नै व्यवस्थापन गर्न सक्ने
- सानो स्तरमा सुरुवात हुने र जोखिम कम हुने
- साधारण पद्धति र औजारको प्रयोग हुने
- स्वरोजगारी सिर्जना हुन सक्ने
- आय आर्जन हुने
- स्थानीय साधन तथा स्रोत उपयोगमा आउने ।

व्यवसायको योजना गर्ने नमूना फारम

उत्पादन गर्ने वस्तु/सेवा :

व्यवसाय रहने स्थान :

लक्षित बजार क्षेत्र तथा ग्राहक :

जम्मा उत्पादन लक्ष : मासिक/वार्षिक :

कच्चा पदार्थ र त्यसमा लाग्ने लागत

विवरण	एकाइ	परिमाण	दर	जम्मा खर्च

जम्मा कच्चा पदार्थ खर्च					
आवश्यक स्थिर सम्पत्ति विवरण					
विवरण	परिमाण	दर	जम्मा मूल्य	ह्रासकट्टी दर	ह्रासकट्टी रकम
जम्मा स्थिर सम्पत्ति					
वार्षिक लागत:					
कामदार खर्च:					
प्रत्यक्ष कामदार जना महिनाको रु का दरले हुने रु.....					
अप्रत्यक्ष कामदार जनाका लागि हुने खर्च रु..... जम्मा खर्च रु.....					
थर (अन्य) खर्चहरू					
प्रति इकाइ लागत					
कामदार खर्च:					
कच्चा पदार्थ खर्च:					
स्थिर (अन्य) खर्च:					
जम्मा खर्च:					
प्रति इकाइ लागत:					
कूल पूँजी लगानी					
स्थिर सम्पत्ति खर्च:					
चालु पूँजी:					
कूल पूँजी लगानी:					
वित्तीय व्यवस्थापन					
स्वलगानी:					
कर्जा:					
जम्मा:					

प्रति इकाइ बिक्री मूल्य निर्धारण:

प्रति इकाइ लागत:

प्रति इकाइ हस खर्च:

प्रति इकाइ व्याज खर्च:

कूल प्रति इकाइ लागत:

नाफा प्रतिशतले :

बिक्री मूल्य:

बिक्रीबाट आम्दानी: बिक्री परिमाण:

प्रति इकाइ बिक्री मूल्य:

जम्मा बिक्रीबाट आम्दानी:

नाफा नोक्सान विवरण: कूल बिक्रीबाट आम्दानी:

कच्चा पदार्थ, कामदार खर्च र स्थिर (अन्य) खर्च:

सालाखाला नाफा:

अन्य खर्च:

हस खर्च:

व्याज खर्च:

जम्मा खर्च:

खूद नाफा:

(खूद नाफा निकाल्न सालाखाला नाफाबाट ह्रासकट्टी लगायतका खर्च घटाउने)

लगानीमा प्रतिफल: (खूद नाफालाई कूल लगानीले भाग गरी १०० ले गुणा गर्ने)

पारविन्दु प्रतिशत: (स्थिर खर्चलाई १०० ले गुणा गरी खूद नाफाले भाग गरी प्रतिशत निकालिन्छ)

आफूसँग भएको पैसा लगानी किन गर्ने ?

- आफूले आफ्नो भविष्यको लागि वैकल्पिक आम्दानीका स्रोतहरू पत्ता लगाउन ।
- भविष्यमा आफ्नो बढ्दो पारिवारिक आवश्यकतालाई पूरा गर्न ।
- आफूलाई व्यस्त राख्न र आफ्नो कामबाट सन्तुष्टी प्राप्त गर्न ।
- आफ्नो कमाउने क्षमता अभिवृद्धि गर्न ।
- आफ्नो आर्थिक स्वतन्त्रता मजबुत बनाउन ।
- आर्थिक रूपले सुरक्षित महसुस गर्न ।

लगानी बिना आम्दानी बढाउने कुरा प्रायः असम्भव जस्तै हुन्छ ।

लगानीको निर्णय गर्नुअघि ध्यान दिनुपर्ने कुराहरू

- लगानीले कसरी काम गर्दछ ? आफूले गरेको लगानीको बारेमा दोस्रो पक्षलाई राम्रोसँग बुझाउन सक्नुपर्छ ।
- आफ्नो लक्ष्य के हो ?
- यो लगानीको जोखिम के के छ ? जोखिम न्यूनीकरण वा जोखिम आत्मसात गर्न सकिन्छ ?
- आफूले लगानीबाट कति कमाउने अपेक्षा छ ? यो यथार्थपरक छ ?
- लगानी केमा कहिलेसम्म गर्ने योजना छ ? समय अवधि के/कति हो ?
- आफूले अन्य लगानी केही गर्नुभएको अनुभव छ ?

लगानीकर्ताको हैसियतले प्रत्येक पटक लगानीको निरीक्षण गर्नुपर्ने हुन्छ । यसो गर्दा निम्न कुरामा ध्यान दिनुपर्छ :

- आफ्नो लगानीको प्रतिफल निकाल्नु पर्छ । यसको लागि आफूले आर्थिक सल्लाहकार राख्न सकिन्छ ।
- लगानी गर्दैगर्दाको सफलतालाई आफ्नो लक्ष्यसँग तुलना गर्नुपर्छ । जस्तै: आफूले कति लगानी गरिएको थियो ? उपलब्धि कति सोचिएको थियो ? आजको दिनमा लगानीको मूल्याङ्कन कति भएको छ ? लगानीबाट कति प्रतिफल प्राप्त भएको छ ?
- आफूले गरेको अन्य लगानी र गर्दै गरेको लगानीको प्रतिफल जाँच्नुपर्छ, तुलना गर्नुपर्छ ।

धितोपत्र : पूँजी निर्माणको माध्यम

धितोपत्र

सामान्य अर्थमा सरकार वा कुनै कम्पनीले आफूलाई चाहिने रकम सङ्कलन गर्न जारी गरेको वित्तीय औजारलाई धितोपत्र भनिन्छ। यस अन्तर्गत सरकारी ऋणपत्र, डिबेञ्चर तथा कम्पनीले जारी गरेको शेयर, बण्ड, डिबेञ्चरहरू रहेका हुन्छन्। कुनै कम्पनीको शेयर खरिद गरे वापत लगानीकर्तालाई रकम भुक्तानीको प्रत्याभूति स्वरूप दिइने निस्सा कागज वा प्रमाणपत्रलाई शेयर प्रमाणपत्र भनिन्छ।

शेयरको अङ्कित मूल्य

सामान्यतया प्रति कित्ता शेयरको अङ्कित मूल्य रु. १००/- कायम गर्ने चलन छ। शेयर खरिदकर्ता भनेका कम्पनीका मालिक हुन्। कम्पनीको लाभ-हानिमा प्रत्येक शेयरधनीको आफ्नो शेयर कित्ता बमोजिमको हिस्सा रहेको हुन्छ। शेयरको अवधि कम्पनीको आयुजस्तै अविच्छिन्न रहन्छ। तर, लगानीकर्तालाई बीचैमा रकमको आवश्यकता परे दोस्रो बजार (शेयर बजार) मार्फत बिक्री गरी रकम प्राप्त गर्न सकिन्छ। यसो गर्दा नयाँ खरिदकर्ता त्यस कम्पनीको नयाँ शेयरधनी बन्छ।

सङ्गठित संस्थाले आफ्नो व्यवसाय विस्तार गर्न, वस्तु उत्पादन गर्न, आवश्यक चल-अचल सम्पति खरिद गर्न, वस्तु तथा सेवा सम्बन्धी अनुसन्धान तथा विकास एवम् विज्ञापन जस्ता कामका लागि चाहिने पूँजीको आवश्यकता पूरा गर्न शेयर लगायतका धितोपत्र निष्कासन गर्दछन्। यसबाट लगानीकर्तालाई लगानीको अवसर प्राप्त हुन्छ। धितोपत्रका माध्यमबाट लगानीकर्ताहरूसँग छरिएर रहेको बचत उद्योगधन्दामा परिचालित भई देशको आर्थिक विकासमा सर्वसाधारणको योगदान पुग्न जान्छ।

कम्पनीको शेयरका प्रकार

कम्पनीको शेयर साधारण र अग्राधिकार गरी दुई प्रकारका हुन्छन्। अग्राधिकार शेयरमा लाभांश पाउने दर निश्चित गरिएको हुन्छ। यस्ता शेयरलाई तोकिएको प्रतिशत लाभांश वितरण गरेर बाँकी रहेको रकम सम्बन्धित कम्पनीको भावी विकास र विस्तारका लागि सञ्चय गर्ने गरिन्छ। साधारण शेयरमा लगानी गर्ने लगानीकर्ताले लगानीको मात्रा अनुसार स्वामित्व प्राप्त गर्ने हुँदा मुनाफामा सोही बमोजिमको हिस्सा प्राप्त गर्दछन्। साधारण शेयरधनीलाई कम्पनीको सञ्चालक

समिति चयन गर्न मतदान गर्ने र आफू पनि उम्मेदवार बन्न सक्ने अधिकार समेत हुन्छ । कम्पनीले नाफा गर्दा आफ्ना शेयरधनीलाई नगद लाभांश वा बोनस शेयर वितरण गर्दछ ।

धितोपत्र/शेयरमा लगानी गर्दा ध्यान दिनुपर्ने कुराहरू

(क) कम्पनीका संस्थापकहरूको स्थिति

जुन कम्पनीको शेयरमा लगानी गर्न चाहेको हो, सो कम्पनीका संस्थापकहरूको शैक्षिक योग्यता, कम्पनी सञ्चालन सम्बन्धी अनुभव, हाल संलग्न पेसा, व्यवसाय र ती व्यवसायको वित्तीय स्थिति, व्यवसायिक छवि, सामाजिक पहिचान, अन्तर्राष्ट्रिय सम्पर्कजस्ता तथ्य बारे जानकारी लिनु पर्दछ ।

(ख) कम्पनीको वित्तीय स्थिति

कम्पनीको वित्तीय स्थिति अर्थात् सम्बन्धित कम्पनीको अधिकृत पूँजी, चुक्ता पूँजी, ऋण व्यवस्थापन, मुनाफाको स्थिति, आम्दानीको स्रोत, खुद नाफा/नोक्सान, प्रति शेयर आम्दानी, सञ्चित नाफा, जगेडा कोषहरू, वास्तविक सम्पत्ति, खर्च व्यवस्थापन, कर्मचारीको उत्पादकत्व जस्ता विभिन्न वित्तीय परिसूचकहरू बारे जानकारी लिनु पर्दछ ।

(ग) व्यवस्थापन समूह

व्यवस्थापन समूहको र कम्पनीमा कार्यरत कर्मचारीको दक्षता र अनुभव, कार्यसम्पादन स्तर, उनीहरूले विगतमा अन्य कुनै निकायको व्यवस्थापनको जिम्मेवारी लिएको भए त्यसको परिणाम, कार्यरत कर्मचारीले कम्पनीको जागिर छोड्ने दर बारे पनि जानकारी लिनु उपयुक्त हुन्छ ।

(घ) वस्तु तथा सेवा

कम्पनीले उपलब्ध गराउने वस्तु तथा सेवा र बजारमा तिनको माग तथा आपूर्तिको अवस्था, बिक्री वितरणको स्थिति, दीर्घकालीन माग र बिक्री वितरणको सम्भावना, नयाँ वस्तु तथा सेवा विकासको सम्भावना, सम्भाव्य आर्थिक तथा व्यवसायिक परिवर्तन तथा आर्थिक चक्रमा आफ्नो अस्तित्व बचाइ राख्नसक्ने क्षमताका साथै भावी रणनीति बारे पनि जानकारी लिनु मनासिब हुन्छ ।

शेयर निवेदन भर्दा ध्यान दिनुपर्ने कुराहरू

प्राथमिक शेयर निष्काशनमा सिआस्वा प्रणाली अनिवार्य भएको छ । यसको मतलब अब प्राथमिक शेयर निष्कासन, आइपिओ, एफपिओ र हकप्रद शेयर खरिदका लागि आवेदन दिँदा सिआस्वा प्रणालीको प्रयोग गर्नुपर्ने हुन्छ । अहिले आस्वा सेवा प्रदान गर्दै आइरहेका सम्पूर्ण बैंक तथा

वित्तीय संस्थालाई एकै केन्द्रीकृत प्रणालीमा आबद्ध गरी एउटै सफ्टवेयरबाट आवेदन लिने व्यवस्था सिआस्वामा हुन्छ । सिआस्वाले शेयर लगानीकर्ताहरूलाई निकै सहज बनाएको छ ।

सिआस्वाले दिएका शेयर सुविधाहरू

सिआस्वा प्रणालीको प्रयोगबाट घरमै बसी इन्टरनेटको प्रयोगबाट शेयर खरिदका लागि आवेदन दिन सकिन्छ । अहिले अधिकांश बैंकहरूले आफ्नो वेबसाइट मार्फत शेयरमा आवेदन दिने व्यवस्था गरेका छन् ।

सिआस्वा प्रणालीका कारण शेयर लगानीकर्ताको समय बचत भएको छ । पहिले शेयर विक्री प्रबन्धक वा तोकिएका बैंकहरूमा गएर लाइन बसेर आवेदन दिनुपर्दा लगानीकर्ताको धेरै समय खेर जाने गरेको थियो ।

कागजातहरू हराउला, च्यातिएला भन्ने जोखिम अहिले छैन । डिभ्याट खाता मार्फत कारोबार हुने हुँदा शेयर आफ्नै खातामा आएर बस्ने सुविधा यो प्रणालीमा हुन्छ । त्यस्तै, शेयर आवेदन गर्दा खाताको रकम नकाटिने र शेयर बाँडफाँट भइसकेपछि मात्र खाताको पैसा काटिने भएकोले शेयर नपरेको रकम आफ्नै बैंक खातामा फिर्ता आउने सुविधा यो प्रणालीमा हुन्छ ।

हातमा पैसा बोकेर शेयर आवेदन गर्न जानुपर्ने अवस्था अब छैन । बैंक खातामा भएको पैसा सिधै शेयरमा लगानी गर्न सक्ने सुविधा सिआस्वा प्रणालीमा रहेको छ ।

शेयरमा लगानी गर्ने मात्रै नभएर शेयरको मौज्जात र पोर्टफोलियो हेर्न, शेयर धितो बन्धकीमा रहेको विवरण तथा आफ्नो कारोबार र आवेदन गरेको शेयर पत्थो कि परेन हेर्न मिल्ने सुविधा सिआस्वा प्रणालीमा हुन्छ ।

सिआस्वा प्रणालीका कारण शेयर बाँडफाँट प्रक्रिया समेत सरल र छिटो भएको छ । सिआस्वा मार्फत गरिएका आवेदनहरू संकलन गर्न सहज भएकाले छोटो समयमा नै शेयर बाँडफाँट गर्न सम्भव भइरहेको छ ।

कसरी लिने सिआस्वा सेवा ?

यो प्रणालीबाट शेयर आवेदन दिन लगानीकर्ताले आफ्नो आस्वा सेवा भएको बैंकमा गएर सुरुमा सिआस्वा प्रणाली सुविधा लिन आवेदन दिनु पर्दछ । त्यसपछि बैंकले लगानीकर्ताको पहिचान गरी सफ्टवेयरमा भेरिफिकेशन गरी लगानीकर्तालाई एउटा भेरिफिकेशन कोडको रूपमा सिआरएन अर्थात सिआस्वा रजिष्ट्रेसन नम्बर दिन्छ । त्यसपछि तपाईंले आफ्नो डिभ्याट खाता पनि रुजु गराउनुपर्ने हुन्छ । एक पटक आफ्नो खाता रहेको बैंकबाट सिआरएन नम्बर प्राप्त गरेपछि सिडिएससीको अनलाइन वेबसाइटमा गएर आवेदन गर्न सक्दछन् । अथवा, सिआस्वा सेवा उपलब्ध भएका बैंक तथा वित्तीय संस्थाको वेबसाइट मार्फत पनि शेयर आवेदन दिन सकिन्छ ।

आवेदन गर्ने बैंकमा आवेदन गर्ने मौज्दात रकम समेत बैंकमा हुनु आवश्यक पर्दछ । यस्तो सेवा लिन बैंकको वेबसाइटमा गएर आस्वा अनलाइन (केही बैंकको इन्टरनेट बैंकिङमा लगइन गरेपछि मात्र आस्वा अनलाइनको सेवा आउँछ) लेखिएको स्थानमा क्लिक गर्नुपर्छ । सेवाग्राहीलाई बैंकले उपलब्ध गराएको अनलाइन बैंकिङको लगइन आईडी तथा पासवर्डबाट लगइन गरी शेयर आवेदनका लागि माग गरिएको निर्देशन पूरा गर्नुपर्ने हुन्छ । अनलाइन सेवा नलिएका सेवाग्राहीले नजिकको कुनै पनि शाखामा सम्पर्क गरी अनलाइन बैंकिङको सेवा माग गर्न सक्दछन् । यी बैंकमा खाता भएका सेवाग्राहीले अनलाइन बैंकिङ सुविधा लिएर यो प्रणालीबाट घरमा बसेर शेयर आवेदन गर्न सक्दछन् । आस्वामा अनलाइनबाट शेयर आवेदन गरेपछि बैंकले बैंक खाताधनीलाई रकम रोक्का गरेको तथा फुकुवा गरेको सबै जानकारी सहितको डिजिटल कागजात उपलब्ध गराउँछ ।

शुल्क कति लाग्छ ?

आफ्नो डिभ्याट खाता रहेको निक्षेप सदस्यबाट वार्षिक शुल्क रु. ५०१- तिरेर यो सेवा लिन सकिन्छ । यो शुल्क प्राथमिक निष्काशनका लागि मात्र नभई आफ्नो शेयरको मौज्दात र पोर्टफोलियो हेर्न, शेयर धितो बन्धकीमा रहेको विवरण तथा आफ्नो कारोबार र आवेदन गरेको शेयर पत्थो कि परेन हेर्न मिल्ने सेवाका लागि लिइन्छ । अहिले निःशुल्क आस्वा सेवा लिइरहेका लगानीकर्ताले भने आफ्नो खाता रहेको बैंक मार्फत सिआरएन नम्बर लिनका लागि कुनै शुल्क तिर्नु पर्दैन ।

म्युचुअल फण्ड : पूँजी सङ्कलनको माध्यम

म्युचुअल फण्ड पनि कुनै कम्पनीको धितोपत्र वा शेयरजस्तै एक किसिमको सुरक्षण हो । यो हजारौं लगानीकर्ताहरूले गरेको लगानीको कुल रकम हो । म्युचुअल फण्डको सञ्चालन इजाजतपत्रप्राप्त फण्ड म्यानेजरले गर्दछ । म्युचुअल फण्ड खरिद गर्दा एकाइमा खरिद गर्नु पर्दछ । नेपालमा म्युचुअल फण्ड खरिद गर्दा एक एकाइको लागि मूल्य रु. १०१- कायम गरिएको छ । म्युचुअल फण्ड पनि धितोपत्रजस्तै पूँजी निर्माणको आधार हो ।

म्युचुअल फण्डमा लगानी गर्नाले लगानीकर्ताले आफ्नो बचतलाई बैंक तथा वित्तीय संस्थामा राख्दा प्राप्त गर्ने ब्याजभन्दा धेरै रकमको प्रतिफल प्राप्त हुन्छ । म्युचुअल फण्डमा जम्मा भएको रकमलाई फण्ड व्यवस्थापकले विभिन्न क्षेत्रमा लगानी गरेको हुन्छ । यसले गर्दा कथंकदाचित कुनै एक क्षेत्रमा समस्या भइहाले पनि अन्य क्षेत्रबाट प्राप्त हुने प्रतिफलले लगानीलाई डुब्न दिँदैनन् । तसर्थ, म्युचुअल फण्डमा लगानी गर्दा लगानीकर्ताले व्यहोर्नुपर्ने जोखिमलाई पनि घटाएर न्यूनतम बनाइदिन्छ ।

नेपालमा म्युचुअल फण्डको कारोबार धेरै नयाँ नभए तापनि धेरै विकसित भएको पाइँदैन । हाल नेपालमा म्युचुअल फण्डको कारोबार गर्ने संस्थाहरू १३ वटा रहेका छन् ।

वित्तीय अनुशासन

कसैले पनि श्रीमान् या बुवा-आमाले वा घरको अर्को मान्छेले कमाएको त हो नि भनेर जथाभावी खर्च गर्नु हुँदैन । दुःख गरेर कमाएको पैसाको महत्व सबै जनाले बुझ्नाले आमदानी बढाउन मनोबल बढ्दछ ।

आफूले तिर्नुपर्ने रकम, कमाउनुपर्ने रकम तथा प्रत्यक्ष अप्रत्यक्ष रूपमा पैसासँग जोडिएका विषयवस्तुहरूलाई संयमित भएर आर्थिक कारोबार गर्नु गराउनु वित्तीय अनुशासनको नियम हो ।

बैंकबाट ऋण लिँदा त्यसबापत तिर्नुपर्ने व्याज सजिलै तिर्न सकिन्छ कि सकिन्न भनेर विचार पुऱ्याउनु पर्छ । दैनिक घरखर्चको लागि ऋण लिने गर्नु हुँदैन ।

चित्र स्रोत: फिनलिको

बैंकबाट ऋण लिँदा त्यस बापत तिर्नुपर्ने ब्याज सजिलै तिर्न सकिन्छ कि सकिन्न भनेर विचार पुऱ्याउनु पर्छ । दैनिक घरखर्चको लागि ऋण लिने गर्नु हुँदैन ।

पार्वतीको कथा

पार्वती रातोमाटे गाउँमा बस्छिन् । उनको ४ जनाको परिवार छ । पार्वती एक स्थानीय लघु वित्त वित्तीय संस्था अन्तर्गत गठन भएको समूहको सदस्य पनि हुन् । उनी प्रत्येक पटक समूहको छलफलमा उपस्थित हुन्छिन् । उनले काउली खेतीको लागि त्यस वित्तीय संस्थाबाट ऋण लिएकी छिन् । आफ्नो ऋण तालिका अनुसार समयमै साँवा र ब्याज बुझाउनाले समूहमा पार्वतीको नाम असल ऋणीको नाममा सूचीकृत छ । ऋण तिर्न बाहेक उनले महिनाको रु. १,०००/- समूहमा बचाएर पनि राख्ने गरेकी छिन् । रातोमाटेमा हुने प्रत्येक सामाजिक कार्यमा उनी सहभागी हुन्छिन् । उनलाई आफ्नो समाज राम्रो बनाउन आफ्नो उत्तरदायित्व र कर्तव्य के हो राम्रोसँग थाहा छ । उनले देखाएको विश्वसनीयता र मिलनसार प्रवृत्तिले ४१ वर्षको उमेरमा समाजमा परिचित छिन् । आफ्ना छोराछोरीलाई पनि भविष्यमा राम्रो गर्न सकून् भनेर आफ्नै बाटोमा हिँडाउन दिन रात लागिपरेकी छिन् ।

- पारिवारिक सरसल्लाहबाट घरखर्च गर्दा परिवारबाट वित्तीय अनुशासनको सफल प्रयोग गर्न सकिन्छ ।
- परिवारको खर्चबाट सकेसम्म सबैको चाहना परिपूर्ति हुनु पर्दछ ।
- एक चोटिको आफ्नो प्रतिज्ञाप्रति बफादार बन्नु पर्दछ ।
- कम प्रयोग र पुनः प्रयोग हुने फाइदालाई बचतको माध्यम बनाउनु पर्दछ ।
- घरपरिवार र समाजप्रति जिम्मेवार बन्नु पर्दछ ।

वित्तीय अनुशासनको प्रयोग एक चोटि मात्र गरेर पुग्दैन । लगातार मेहनती, परिश्रमी र लगनशील हुनुपर्छ । अनावश्यक खर्च रोक्न आफूलाई प्रतिबद्ध बनाउनु, बचत बढाउन आफैँलाई हौसला दिनु र ऋण घटाउन लचकता अपनाउनु वित्तीय अनुशासनको प्रथम चरणको पाइला हो ।

हामी अनुशासित भएमा “कालो बजारी र ठगी” स्वतः निर्मूल हुन्छ । हामी आफू असल र वित्तीय अनुशासित बन्न सक्छौं ।

सक्षम उपभोक्ता/वित्तीय सेवा सुविधाको छनौट

सक्षम उपभोक्ता भन्नाले :

- वित्तीय जोखिम कम गर्न सक्नु,
- अपराधिक क्रियाकलापबाट बच्नु,
- भूटो आश्वासनबाट बच्नु,
- विश्वसनीय बैंक तथा वित्तीय संस्था छान्न सक्नु, र
- उपयुक्त वित्तीय साधनको छनौट गर्न सक्नु हो ।

चित्र स्रोत: फिनलिको

सक्षम उपभोक्ता भन्नाले आर्थिक निर्णय लिँदा सबैको सर्वोपरी हित ठान्नु र देशको नियम कानून बमोजिम व्यापार व्यवसाय गर्नु हो । ठगी र भूठो व्यवहार गर्नाले समाजमा उपभोक्ताको हकहित संरक्षण गर्ने निकायले कारवाही गर्न बाध्य हुन्छ ।

सक्षम उपभोक्ता कसरी बन्न सकिन्छ ?

- समाजका सबै व्यक्तिको व्यापार व्यवसायको प्रशंसा गर्न सक्नु पर्दछ ।
- आर्थिक इमान्दारितालाई प्रश्रय दिनु पर्दछ ।
- आफ्नो काम छिटो गर्न अरू कसैलाई पनि आर्थिक सहयोगको बचन दिनु हुँदैन ।
- भइरहेका विकास निर्माणको काममा चासो देखाउँदै सहभागिता जनाउँदै पारदर्शिता छ कि छैन बुझ्न सक्नु पर्दछ ।
- देखासिकीमा खर्च गर्न हौसिने बानीलाई निरुत्साहित गर्दै सामाजिक चाडपर्व र संस्कृतिलाई जगेर्ना गर्न सकिन्छ ।
- दयालु र सहयोगी बन्न सक्नु पर्दछ ।

चित्र स्रोत: फिनलिको

सूचनाको हक

सूचनाको हक सम्बन्धी ऐन, २०६४ को दफा ५ को उपदफा ३ बमोजिम निर्णयमाथि ग्राहकहरूको गुनासो तथा उजुरी सन्त बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले केन्द्रीयस्तरमा कानून शाखाका प्रमुखलाई गुनासो सुन्ने अधिकारीको रूपमा राख्ने गरेको हुन्छ । उनीसँग गएर आफ्नो गुनासो टिपाउन सकिन्छ ।

इजाजतपत्रप्राप्त बैंक तथा वित्तीय संस्थाले आफूले प्रदान गर्ने वित्तीय सेवा, सबै प्रकारका खाता एवम् कर्जा र वित्तीय उपकरण सम्बन्धी जानकारीको संक्षिप्त विवरण/पुस्तिका तयार गरी ग्राहक एवम् सर्वसाधारणलाई उपलब्ध हुने व्यवस्था गरिएको हुनु पर्दछ ।

मोबाइल मनी कारोवार

नेपाल राष्ट्र बैंकले सन् २०१६ जुलाईमा भुक्तानी सेवा प्रदायकहरूका लागि इजाजत नीति सार्वजनिक गरेको छ । यसले बैंकहरूका अतिरिक्त रेमिट्यान्स कम्पनी, लघुवित्त संस्थाहरूजस्ता गैरबैंक वित्तीय संस्था तथा विभिन्न मोबाइल कम्पनीहरू आदि मोबाइल नेटवर्क सञ्चालकहरूको लागि वालेट मार्फत् मोबाइल वित्तीय सेवा शुरु गर्न सकिने वातावरण बनाएको छ । यस मार्फत् अब ग्राहकहरूले टेलिफोनको बिल, बिजुलीको बिल, खानेपानीको बिल जस्ता विभिन्न युटिलिटी भुक्तानी (Utility payment), एक व्यक्तिबाट अर्को व्यक्तिलाई गरिने भुक्तानी (Person to person payment), व्यवसायबाट/संस्थाबाट व्यक्तिलाई गरिने भुक्तानी (Business/Institution to person payment), सरकारबाट व्यक्ति वा संस्थालाई गरिने भुक्तानी (Govern to business or person payment) जस्ता भुक्तानी सहजै गर्न सकिने अवस्था सृजना भएको छ । यसपछि मोबाइल बैंकिङ कारोवार भइरहेको देखिन्छ ।

मुख्यतया बचत गर्न, पैसालाई रकमान्तर गर्न र व्यक्तिगत भुक्तानी गर्न मोबाइल वित्तीय सेवाको प्रयोगले व्यापकता पाइरहेको देखिन्छ । यस कार्यमा प्रायः सबै मुलुकहरूमा केन्द्रीय बैंकले नेतृत्वदायी भूमिका निर्वाह गरिरहेको र यसका लागि सम्बन्धित मुलुकका दूरसञ्चार नियामक निकायसँग समझदारीपत्रमा हस्ताक्षर गरी मोबाइल डिजिटल सेवाको नियमन, अनुगमन र पुपरिवेक्षणको कार्य केन्द्रीय बैंकले गरिरहेको देखिन्छ । नेपालमा डिजिटल बैंकिङको लागि नेपाल राष्ट्र बैंकबाट स्वीकृति लिनु पर्दछ । यस कामको अनुगमन, सुपरिवेक्षण एवं नियमन समेत नेपाल राष्ट्र बैंकले गर्दछ ।

विप्रेषणको परिचय

बैंक, वित्तीय संस्था वा अनुमति प्राप्त मनी ट्रान्सफर एजेन्सीहरू मार्फत एक स्थानबाट अर्को स्थानमा रकम ट्रान्सफर गरेर पठाउने कार्य रकमान्तर हो । यो स्वदेश (आन्तरिक) र विदेश (बाह्य) दुवै हुन सक्छ । यस्तो रकम औपचारिक माध्यम अर्थात् बैंक तथा वित्तीय संस्था मार्फत पठाएमा त्यसलाई बैंक ट्रान्सफर भनिन्छ । कुनै एक देशका नागरिक अर्को देशमा गई आर्जन गरेको रकम बैंक, वित्तीय संस्था वा अनुमति प्राप्त मनी ट्रान्सफर एजेन्सीहरू मार्फत स्वदेशमा पठाउने कार्य रेमिट्यान्स हो । यसलाई नेपालीमा विप्रेषण भनिन्छ ।

रेमिट्यान्स पठाउँदा केही सेवा शुल्क तिर्नुपर्ने भए पनि बैंक, वित्तीय संस्था वा अनुमति प्राप्त मनी ट्रान्सफर एजेन्सीहरू (रेमिट्यान्स कम्पनी) बाट रकमान्तर गर्ने तरिका नै सबैभन्दा बढी सुरक्षित, भरपर्दो र औपचारिक तरिका हो ।

चित्र स्रोत: फिनलिको

हुण्डी

विदेशमा आर्जन गरेको रकम औपचारिक माध्यमबाट नपठाई कुनै निजी व्यापारी, एजेन्ट, व्यक्ति वा दर्ता नभएका एजेन्सी मार्फत् स्वदेशमा पठाउने वा स्वदेशबाट विदेशमा पठाउने कार्यलाई हुण्डी भनिन्छ । नेपालमा हुण्डी मार्फत् रकमान्तर गर्नु वा विप्रेषण गर्नु गैरकानुनी कार्य हो । अनौपचारिक माध्यमबाट पैसा पठाउँदा पैसा सुरक्षित पनि हुँदैन । कसैले थाहा पाएमा कानुन बमोजिम सजाय पनि हुन्छ ।

औपचारिक संस्थाबाट विप्रेषण कारोबार गर्दा हुने फाइदा

- (१) औपचारिक माध्यमबाट पैसा पठाउँदा जसको नाममा पठाएको हो, उसैले सुरक्षित रूपमा पैसा प्राप्त गर्दछ ।
- (२) यी माध्यमबाट पैसा पठाउँदा संस्थामा बचत गर्न सहज हुन्छ ।
- (३) बैंक/वित्तीय संस्थाबाट विप्रेषण कारोबार गर्दा उक्त संस्थाबाट अन्य सुविधा पनि लिन सकिन्छ ।
- (४) बैंक/वित्तीय संस्थाबाट वित्तीय कारोबार गर्दा कारोबारको रसिद पाइन्छ । यो रसिद सम्भरेर लिनुपर्छ । यसले हिसाब राख्न मद्दत गर्दछ ।
- (५) रसिद मात्रै कानुनी रूपमा आय प्राप्त गरेको प्रमाण हो । सम्पत्ति, घरजग्गा आदि जोड्दा आयस्रोतको रूपमा यस रसिदलाई देखाउन सकिन्छ ।
- (६) वैदेशिक रोजगारीबाट फर्केपछि सहूलियतपूर्ण कर्जा लिन औपचारिक माध्यमबाट विप्रेषण कारोबार गरेको हुनुपर्छ ।

विप्रेषण पठाउँदा र उपयोग गर्दा ध्यान दिनुपर्ने कुराहरू

- विप्रेषण औपचारिक बैंक तथा रेमिट्यान्स कम्पनीहरूबाट मात्र पठाउने ।
- विप्रेषण गर्दा शुल्क वापत लिइने पैसाको बारे सोध्नुपर्छ ।
- विप्रेषण पठाएपछि सोको उपयोग उत्पादनशील क्षेत्रमा गर्ने ।
- यदि उपभोगमा खर्च गरेमा सो कमाइ उपभोग भइसकेपछि पुनः आम्दानी प्राप्त नहुने हुँदा आम्दानी हुने गरी मात्रै खर्च गर्ने अर्थात् बिहे ब्रतबन्ध, जन्मदिवस, पास्नीजस्ता अनुत्पादक कार्यमा सकेसम्म कम खर्च गर्ने ।

विप्रेषणको उचित प्रयोग

विप्रेषणको उचित प्रयोगले हाम्रो जीवन सहज र भविष्य सुनौले बन्न सक्छ । विप्रेषणको धेरै अंश हाम्रो दैनिक खपतमा खर्च हुँदा बचत र भविष्यको सुरक्षाका लागि लगानीको वातावरण बन्दैन ।

विप्रेषणको रकम सकेसम्म उत्पादनमूलक कामका लागि खर्च गर्नु पर्दछ । विप्रेषणकै आम्दानीबाट दैनिक घरखर्च चलाउनुपर्ने अवस्था छ भने पनि सकेसम्म कम खर्च गरी धेरै रकम बचत गर्नु पर्दछ । बचतको उक्त रकमलाई आयआर्जन हुने क्षेत्रमा लगानी गर्नु पर्दछ । यसो गर्दा पटक पटक आय आर्जन गर्न धेरै दुःख र जोखिम बोकेर विदेश गइरहनु पर्दैन । देशभित्रै केही काम गरी परिवारसँगै हाँसी खुशी बस्न सकिन्छ ।

(क) शिक्षा

शिक्षाले सीप आर्जन गरी भविष्यमा थप आय सिर्जनामा मद्दत गर्ने भएकाले शिक्षा एउटा महत्वपूर्ण लगानीको क्षेत्र हो ।

(ख) उत्पादनमूलक क्षेत्र

उत्पादनमा वृद्धि गराउने साना तथा घरेलु उद्योग, व्यवसाय, तरकारी खेती, वस्तुपालन, सीप आर्जन, बचत वा शेयर खरिद आदि ।

(ग) लगानी

जोखिम कम भएको क्षेत्रमा लगानी, साना व्यापार वा व्यवसाय, बैङ्क वा वित्तीय संस्थामा बचत वा शेयर आदि ।

(घ) अनावश्यक खर्च

चुरोट, रक्सी, पानपराग, जुवा, तास आदि खेलेर गरेको खर्च ।

(ङ) अनुत्पादक खर्च

आवश्यकताभन्दा बढी लुगा, जुता, घुमफिर, सिनेमा, मोबाइल, रिचार्ज, देखावटी सामान आदिमा गरेको खर्च ।

(च) अनावश्यक विलासिताका वस्तु

नचाहिएको अवस्थामा मोटरसाइकल, टि.भि., फोन, ल्यापटप, आवश्यकभन्दा बढी विवाह, भोज, चाडवाड आदि ।

वैदेशिक रोजगारी

वैदेशिक रोजगार ऐन, २०६४ ले गरेको परिभाषा अनुसार वैदेशिक रोजगार भन्नाले नेपाली नागरिकले विदेशमा पाउने रोजगार सम्झनु पर्दछ । विगत केही वर्षदेखि बाध्यता, रहर आदि विभिन्न कारणहरूले गर्दा नेपाली नागरिकहरू विभिन्न देशहरूमा कामको खोजिमा अथवा काम गर्न जाने क्रम बढेको छ । सरकारले नै कतिपय देशहरूसँग सम्झौता गरी वैदेशिक रोजगारमा जाने कामलाई कानुनी र व्यवस्थित गरेको छ । तर कतिपय देशहरूमा कानुनी तथा नीतिगत व्यवस्था नभए तापनि नेपालीहरू औपचारिक तथा अनौपचारिक (कानुनी वा गैरकानुनी) विभिन्न बाटो एवं माध्यमको

प्रयोग गरी वैदेशिक रोजगारमा गइरहेको देखिन्छ । अनौपचारिक वा गैरकानुनी बाटो/माध्यमको प्रयोग गरेर वैदेशिक रोजगारमा जाँदा लागत उच्च हुने, भनिएको काम नपाइने सम्भावना धेरै हुने, बेचबिखनमा पर्न सकिने तथा असुरक्षा उच्च भई जीवनकै समेत जोखिम बढ्न सक्ने अवस्था आउन सक्दछ । तसर्थ, वैदेशिक रोजगारमा जाँदा सकेसम्म औपचारिक माध्यमको प्रयोग गरी सरकारले खुल्ला गरेका देशहरूमा मात्र जानु पर्दछ । वैदेशिक रोजगारमा जानुअघि गर्नुपर्ने कामको बारेमा जानकारी राख्ने तथा न्यूनतम शीप सिकेर जाने, काम गर्न जाने मुलुकका बारेमा जानकारी राख्ने, भूठो बाचा भुक्त्यानमा पर्न सकिने सम्बन्धमा सचेत हुने, काम गरे वापत प्राप्त हुने तलबभत्ता, आवास, विदाजस्ता सुविधाका बारेमा जानकारी राखेर मात्र जानु पर्दछ ।

नेपालले वैदेशिक रोजगारीबाट प्राप्त गर्ने सबैभन्दा ठूलो फाइदा भनेको विप्रेषण वा रेमिटेन्स हो । नेपालको वैदेशिक व्यापारको अवस्था देशको अनुकूल नभएको अवस्थामा नेपालले विदेशी मुद्रा प्राप्त गर्ने सबैभन्दा ठूलो स्रोत पनि वैदेशिक रोजगार नै हो । यति हुँदाहुँदै पनि वैदेशिक रोजगारको सामाजिक मूल्य नेपाली समाजको लागि निकै महङ्गो पर्दै आएको छ । परिवारका सबैभन्दा सक्षम एवं कमाउन सक्ने र परिवारको आडभरोसा हुने व्यक्ति वैदेशिक रोजगारमा लामो समयसम्म विदेशमा बसेपछि परिवारमा आइपर्ने अनेक किसिमका समस्या एवं विकृति पनि ठूलो छ । यति हुँदाहुँदै पनि नेपाली समाजको आर्थिक अवस्थामा सुधार ल्याउन तथा नेपालीहरूको शिक्षा, स्वास्थ्यजस्ता अति नै महत्वपूर्ण क्षेत्रमा खर्च गर्न वैदेशिक रोजगारीबाट प्राप्त आयले ठूलो सहयोग गरेको छ ।

सम्झौतापत्र

लामो समयको प्रतिक्षापछि रोजगार उपलब्ध गराउने संस्थाले तपाईंलाई वैदेशिक रोजगारीमा जान भनेर फोन गरेपछि वा इमेल पठाएपछि ध्यान दिनुपर्ने महत्वपूर्ण कुरा हो सम्झौतापत्र । सम्झौतापत्र महत्वपूर्ण कानुनी दस्तावेज हो । यसमा रोजगारदाता र कामदार दुवै पक्षको कर्तव्य र दायित्वहरू लेखिएको हुन्छ । सम्झौतापत्रमा सही गर्नु अगाडि विभिन्न कुरामा ध्यान दिनु पर्दछ । जस्तै :

- कार्य शीर्षक र वर्णनले तपाईंको भूमिका र कर्तव्यहरू प्रष्टसँग चित्रण गर्छ । रोजगारीमा आवेदन दिँदाको कार्यविवरण सम्झौतापत्रमा छ या छैन राम्रोसँग हेर्नुपर्छ । यससँगै आफ्नो रोजगार अस्थायी वा स्थायी के हो र आफूले गर्ने कार्य कहिलेबाट सुरु हुने हो, शुरुमा नै यकिन गर्नुपर्छ ।
- तलब र भत्ता सम्बन्धी शीर्षकमा आफ्नो सिप र क्षमता अनुरूपको पारिश्रमिक छ कि छैन राम्रोसँग हेर्नुपर्छ । साथै, सरकारी नियम अनुसार प्रति दिनको रकम ठिक छ, छैन हिसाब गर्नुपर्छ ।
- रोजगारी कथंकदाचित छोड्नु परे वा रोजगारदाताले निकाल्न खोजेको खण्डमा पनि एक, दुईवटा कुरामा ध्यान दिनु पर्छ । यहाँ आफूले गरेको प्रतिज्ञा पूरा गर्न नसकिएको अवस्था

वा केही नियमहरू तोडेको अवस्थामा कसरी समझदारी गरी अगाडि बढ्ने भन्ने खुलाइएको पनि हुन्छ ।

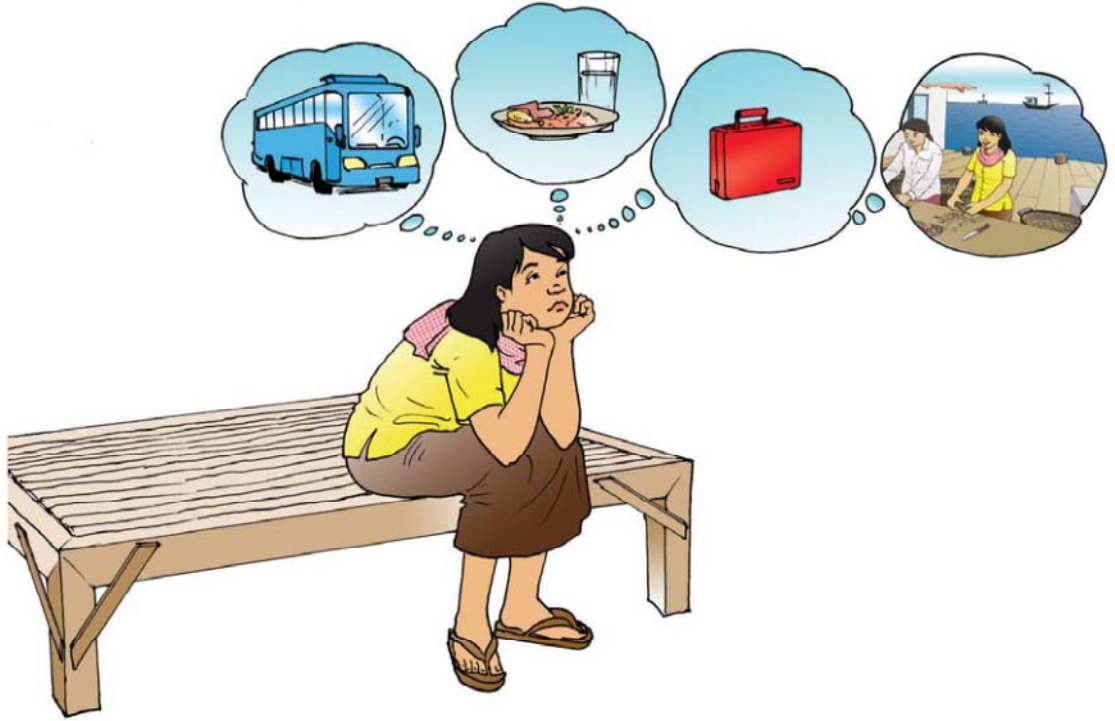
- जाँदाजाँदै रोजगारदाता होस् या कामदार दुवैको लागि बेलबोलामा गर्ने सञ्चारप्रक्रिया अति नै महत्वपूर्ण हुन्छ । याद गर्नुपर्ने कुरा, आफूसँग भएको सम्झौता र कामको प्रकृति वा सेवा, सुविधा फरक परेमा कानुनी उपचार पाउन सकिन्छ ।

वैदेशिक रोजगारीका समस्याहरू

विदेशमा जोखिमका काम गर्न जानु बाध्यता हो । विदेशमा कमाएको पैसालाई सदुपयोग गरेमा आफ्नो अवस्थामा सुधार हुन सक्छ, अनि जोखिम मोलेर फेरि विदेश जानु पर्दैन । आफ्नो सामाजिक इज्जत र मानमा समेत वृद्धि हुन्छ । छोराछोरीले राम्रो शिक्षाको अवसरपछि भविष्यमा राम्रो काम पाएर सुखी हुन पाउँछन् । तर पनि वैदेशिक रोजगारीका विभिन्न समस्याहरू पनि छन् । कुनै समस्या रोजगारीमा जानेहरू तथा रोजगारदाता कम्पनीहरूसँग सम्बन्धित छन् भने कुनै समस्याहरू सरकारसँग सम्बन्धित छन् । त्यसमा पनि महिला कामदारहरू त अधिकांश घरभित्रको कामको लागि जाने भएकोले उनीहरूका समस्याहरू बेग्लै किसिमका छन् । तीमध्ये प्रमुख समस्याहरू देहाय अनुसार छन् :

- कुनै पनि व्यवसायिक शीप सम्बन्धी तालिम नलिई न्यून पारिश्रमिकको कामदारको रूपमा वैदेशिक रोजगारमा जाने ।
- अनौपचारिक वा गैरकानुनी बाटो/माध्यमको प्रयोग गरी वैदेशिक रोजगारीमा जाने ।
- रोजगारीमा जाने देशको भाषा, संस्कृति, भौगोलिक अवस्था, धर्म तथा परम्परा बारे अनभिज्ञ रहने ।
- करार अवधिभन्दा बढी समयसम्म बस्ने वा बीचैमा काम छोडेर अर्कै काम गर्न गएको कारणले कानुनी समस्यामा पर्ने ।
- रोजगारदाता कम्पनीले कामदारलाई सम्झौतामा भएको व्यवस्था विपरित अर्कै जोखिमपूर्ण तथा कम पारिश्रमिक हुने काममा पठाउने वा लगाउने ।
- मेनपावर कम्पनीले गन्तव्य देशमा अलपत्र परेका आफूले पठाएका कामदारलाई सहयोग एवम् उद्धार गर्न तत्परता नदेखाउने ।
- नक्कली मागको आधारमा समेत गन्तव्य मुलुकमा कामदार पठाउने तथा कामदारलाई विभिन्न प्रलोभन देखाई व्यक्तिगत भिसामा समेत पठाउने ।
- मेनपावर कम्पनीहरू आर्थिक रूपले पारदर्शी नहुने तथा सेवाग्राहीसँग जथाभावी पैसा असुल गर्ने ।

- (भ) गैरकानुनी रूपले सञ्चालित वा सम्भौतभन्दा फरक काम, कम पारिश्रमिकमा विदेश पठाउने मेनपावर कम्पनी तथा एजेन्टहरूलाई नियमन तथा कारवाही नहुने ।
- (ज) वैदेशिक रोजगारीको क्रममा विदेशमा मृत्यु भएका कामदारलाई सहज किसिमले यथासमयमा नेपालमा ल्याउने व्यवस्था सरकारी तवरबाट हुन नसकेको ।
- (ट) वैदेशिक रोजगारसँग सम्बन्धित विभिन्न सरकारी निकाय, मेनपावर कम्पनी आदि बीचमा उचित समन्वय एवं सहकार्य नहुने ।

चित्र स्रोत: फिनलिको

ध्यान दिनुपर्ने विषयहरू

रोजगारदाता कम्पनीको नाम, ठेगाना, सम्झौताको अवधि र हस्ताक्षर गरेको मिति, कामको प्रकृति र काम गर्ने स्थान सबै कुरा सम्झौतापत्रमा लेखिएको हुन्छ । तसर्थ सम्झौतापत्रमा लेखिएको विवरण र श्रम स्वीकृतिमा उल्लेख भएको विवरणको बीचमा तुलना गर्नुपर्छ ।

- आफूले पत्रिकामा पढेको विज्ञापन र सम्झौतापत्रमा उल्लेख भएको, परीक्षणकाल सम्बन्धी जानकारी, खाने, बस्ने, स्वास्थ्य, बीमा, हवाई टिकट र विदा सम्बन्धी जानकारी र सेवा अवधि सकिएपछि पाउने सुविधा र नवीकरणको बारेमा सबै विवरण तुलना गर्नुपर्छ ।
- कामदारको न्यूनतम तलब र समय, ओभर टाइम पारिश्रमिक सबै कुरा आफूसँग भएको मौखिक र लिखित रूपमा भएको प्रतिज्ञापत्र अनुसार छ, या छैन भनेर जाँच्नु पर्दछ ।
- आफूसँग भएको सम्झौता र कामको प्रकृति वा सेवा सुविधा फरक परेमा कानुनी उपचार पाउन सकिन्छ ।
- कानुनी उपचारको लागि वैदेशिक रोजगार विभाग बबरमहलको फोन नं. ०१-४७८२६४८ मा सम्पर्क गर्ने । निवेदन दर्ता गर्न एक घण्टाभन्दा बढी समय लाग्दैन ।
- आफूले पेश गरेको निवेदनमा नेपाल र विदेशमा गरिएको सम्झौतापत्र, तलब बुझेको प्रमाण, श्रम स्वीकृति पत्र, नागरिकताको प्रतिलिपि र मेनपावरलाई पैसा बुझाएको प्रमाणपत्र चाहिन्छ ।
- उजुरी सामान्य निवेदन र जाहेरी दरखास्त गरी दुवै माध्यमबाट दिन सकिन्छ । जाहेरी दरखास्तको लागि वकिल मार्फत दिनुपर्छ । विभिन्न गैरसरकारी संस्था पनि छन् जसले सहयोग गर्न सक्छन् ।
- उजुरी दिइसकेपछि संक्षिप्त कार्यविधि ऐन, २०२८ अनुसार निवेदनको ९० दिनभित्र सुनुवाई भइसक्ने छ ।

विदेशी विनिमय सम्बन्धी ज्ञान

विदेशी मुद्रा

नेपाली रुपैयाँ बाहेक अरू देशका मुद्राहरू नेपालका लागि विदेशी मुद्रा हुन् । यसलाई विदेशी विनिमय पनि भनिन्छ । हरेक देशका लागि विदेशी मुद्रा अत्यन्त महत्वपूर्ण हुन्छ । विदेशी मुद्रा धेरै सञ्चित भएमा देशलाई फाइदा हुन्छ । यसले देशको अर्थतन्त्रलाई बलियो बनाउँछ । हामीले अन्य देशबाट वस्तु तथा सेवा आयात गर्दा विदेशी मुद्रामा भुक्तानी गर्नु पर्दछ । यदि विदेशी मुद्राको अभाव हुन गएमा विदेशबाट वस्तु तथा सेवा किने वापतको भुक्तानी गर्न कठिनाई पर्दछ । यसो भएमा मुलुकको अर्थतन्त्र सङ्कटमा पर्न सक्छ ।

नेपालमा भित्रिएको समग्र विदेशी विनिमयको ढुकुटी जिम्मा लिई सोको व्यवस्थापन गर्ने काम नेपाल राष्ट्र बैंकले गर्दछ । विदेशी मुद्रा राज्यको सम्पत्ति हो । यसको जथाभावी प्रयोग गरी दुरुपयोग गर्नु हुँदैन । आफैले कमाएको भए पनि विदेशी मुद्रा सरकारी निकायले तोके बमोजिम मात्र खर्च गर्न पाइन्छ । यसको दुरुपयोग गरेमा कानून बमोजिम कारवाही हुने गर्दछ ।

ध्यान दिनुपर्ने कुराहरू

- नेपाल राष्ट्र बैंकको स्वीकृति नलिई कसैले पनि विदेशी मुद्राको कारोबार गर्न पाइँदैन । मुलुकभित्र विदेशी मुद्राको चलन गर्न अर्थात् कारोबार गर्न पनि पाइँदैन ।
- भा.रु. लगायत सम्पूर्ण विदेशी मुद्रा साँटेर नेपाली मुद्रामा मात्र कारोबार गर्नु पर्दछ ।
- विदेशी मुद्रा सटही गर्दा स्वीकृति प्राप्त कम्पनीबाट मात्र कारोबार गर्नु पर्दछ ।

(इ.प्रा. परिपत्र संख्या- ४१३ प्रयोजनको लागि)

मिति :

श्री
..... ।

विषय :- राहदानी बापतको सटही सुविधा पाऊँ ।

महाशय,
म मा करीवको लागि

(देशको नाम)

(अवधि उल्लेख गर्नुपर्ने)

भ्रमणमा जान लागेको हुँदा राहदानी बापतको नियमानुसार पाउने अमेरिकी डलर
(अक्षरेपी अमेरिकी डलर मात्र) सटही सुविधाकोलागि
अनुरोध गर्दछु ।

साथै, मैले यस राहदानी बापत सटही लिएको एक महिना भित्र उद्देश्य बमोजिम विदेश यात्रा
नगरेमा सो विदेशी मुद्रा बैंकमा दाखिला गर्नेछु । साथै, यस पटकको विदेश भ्रमणको लागि राहदानी
बापतको सटही सुविधा अन्य कुनै पनि संस्थाबाट नलिएको व्यहोरा समेत अनुरोध गर्दछु । भुटा विवरण
पेश गरी सटही लिएको ठहरेमा प्रचलित ऐन, कानून बमोजिम सजायको भागीदार स्वयं हुनेछु ।

भवदीय,

.....
दस्तखत

विवरण :-

राहदानी नं.

पुरा नाम :

एयरलाइन्सको नाम :

ठेगाना :

(क) हवाई टिकट नं.....

फोन नम्बर :

(ख) हवाई टिकट नं.....

राहदानी जारी गरेको मिति :

उडान निश्चित भएको तारीख.....

राहदानी बहाली रहने मिति :

Source: Nepal Rastra Bank Website

बीमा

बीमा भनेको कसैको ज्यान वा सम्पत्तिको नोक्सानी हुँदा दिने आर्थिक सुरक्षा र जिम्मेवारी हो । बीमा जोखिम हस्तान्तरण गर्ने एउटा प्रक्रिया हो । यसमा बीमा गर्नेले बीमाको शर्त अनुसार आफ्नो नियन्त्रणभन्दा बाहिरको अवस्थाले ज्यान वा सम्पत्तिमा नोक्सानी हुँदा निश्चित रकम प्राप्त गर्छ ।

पानी पर्दा हामी नभिजनका लागि छाता प्रयोग गर्छौं । छाताले हाम्रो शरीर र सम्पत्तिलाई ठूलो पानी परे पनि बचाउँछ । जसरी छाता बोकेर हिँड्दा कुनै पनि बेला पर्न सक्ने पानी र घामबाट पनि जोगिन सकिन्छ, त्यसै गरी बीमा गर्दा हाम्रो जीवन, सम्पत्ति र अन्य बहुमूल्य वस्तुको सुरक्षा हुन्छ । बीमाले हामीलाई यी आकस्मिक अवस्थामा आइपर्ने आर्थिक भारबाट बचाउँछ ।

बीमासँग सम्बन्धित शब्द तथा तीनको अर्थ

- बीमालेख : बीमालेख भन्नाले बीमा कम्पनीले जारी गर्ने बीमाका शर्तहरू उल्लेख गरिएको कागजात हो ।
- बीमक : बीमा गर्ने कम्पनी ।
- बीमित : बीमा गरिएको व्यक्ति, पशुपंक्षी वा धन ।
- बीमाशुल्क प्रिमियम : बीमा कम्पनीले बीमितको जोखिम ग्रहण गरे वापत बीमितसँग जोखिम अनुसार लिने शुल्क ।
- बीमा अवधि : बीमालेखमा उल्लेख भए अनुसार बीमाको जोखिम स्वीकार गरिने अवधि ।
- मृत्यु प्रमाणपत्र : सम्बन्धित अस्पताल, चिकित्सक वा प्राविधिकले बीमितको मृत्यु भएको भनी प्रमाणित गरिदिएको प्रमाणपत्र ।
- बीमा सर्वेयर : बीमा गरिएको सम्पत्तिको क्षति भएमा क्षति मूल्याङ्कन गर्ने व्यक्ति ।
- इच्छ्याएको व्यक्ति : बीमितले बीमा अवधिमा नै आफ्नो मृत्यु भएमा बीमाको रकम भुक्तानी दिनु भनी बीमालेखमा तोकिएको व्यक्ति ।
- लघु बीमा: न्यून आय, आर्थिक, सामाजिक तथा भौगोलिक कारणबाट जोखिमयुक्त वर्गका व्यक्ति तथा समुदायलाई लक्षित जीवन तथा सम्पत्तिको सुरक्षा गर्न गरिने बीमा ।

बीमाको प्रकार

बीमा २ प्रकारका हुन्छन् :

१. जीवन बीमा:

यस प्रकारको बीमा कुनै व्यक्ति वा निजको परिवारको आर्थिक सुरक्षाका लागि गरिन्छ । बीमा अवधिसम्म बीमित जीवित रहेमा रकम प्राप्त हुन्छ र मृत्यु भएमा हकवालाले रकम प्राप्त गर्छ ।

२. निर्जीवन बीमा:

यसमा अग्नि बीमा, हवाई बीमा, मोटर बीमा, घरको बीमा तथा ठेकेदार बीमा र अरू बीमा पर्दछन् । बीमा अवधिमा कुनै हानिनोक्सानी वा दुर्घटना नभएमा बीमा कम्पनीले कुनै रकम दिदैन ।

बीमा गर्दा हुने फाइदाहरू

- बीमा गर्दा भविष्यमा आइपर्ने सङ्कटको बेलामा आर्थिक सुरक्षा हुने भएकाले बीमाको प्रयोगले कुनै पनि अकल्पनीय घटनाबाट जोखिम मुक्त हुन सकिन्छ ।
- जीवन बीमा गर्दा बीमितको तोकिएको समय अवधिभित्रै मृत्यु भएमा परिवारले रकम पाउने हुनाले परिवारमा आर्थिक समस्या कम हुन्छ ।
- आयकर ऐन अनुसार बीमा गरेमा २५ हजार रूपैयाँसम्मको आयमा कर छुट हुने व्यवस्था छ ।
- २ वर्षको बीमाशुल्क भुक्तानी गरिसकेपछि सो बीमालेखबाट सो अवधिसम्मको सम्पूर्ण मूल्यको ९० प्रतिशतसम्म बीमा कम्पनीबाट ऋण सुविधा प्राप्त गर्न सकिन्छ ।
- बीमा गरिसकेपछि सम्पत्ति हराउने, नाश हुने, चोरी हुने, आगलागी हुने वा अन्य त्यस्तै चिन्ताबाट मुक्त हुन सकिन्छ ।

बीमा गर्दा ध्यान दिनुपर्ने कुराहरू

- बीमा कम्पनी, बीमाका प्रकार र सबै शर्तहरूका बारेमा बुझेर मात्र आफूलाई मिल्ने खालको बीमा गर्नुपर्छ ।
- बीमाको उद्देश्य र आवश्यकता विश्लेषण गर्नुपर्छ ।
- बीमालेखमा इच्छाएको व्यक्तिका बारेमा प्रस्टसँग उल्लेख हुनुपर्छ ।
- जोखिमको सम्भावना र बीमापछि सुरक्षाको जानकारी हुनुपर्छ ।

- बीमालेख नविकरण मितिमा बीमाशुल्क बुझाउनुपर्छ ।
- बीमा गर्दा बीमाशुल्क तिर्न सकिन्छ वा सकिँदैन, त्यस बारेमा पनि ध्यान पुऱ्याउनुपर्छ ।
- बीमाशुल्क तिरेपछि त्यसको रसिद/भर्पाइ पछि काम लाग्ने भएकाले सुरक्षित राख्नुपर्छ ।
- बीमाका बारेमा घरको सदस्य वा इच्छ्याएको व्यक्तिलाई जानकारी गराउनुपर्छ ।

जीवन बीमा दाबी प्रक्रिया

- बीमा गरेको विषयमा घटना भएमा घटनाको विवरण तथा प्रमाणका लागि प्रहरी, गाउँपालिका, नगरपालिका वा तोकिएको निकायमा तुरुन्त जानकारी दिनुपर्छ ।
- घटनाको सूचना तुरुन्त बीमा कम्पनीलाई दिने ।
- बीमा दाबी गर्न आवश्यक कागजात सहित कम्पनीमा बीमा दाबी फाराम भरी निवेदन दिने ।
- कागजातको अध्ययन, छानविन वा आवश्यक प्रक्रियापछि बीमा कम्पनीले रकम प्रदान गर्छ ।

निर्जीवन बीमा दाबी प्रक्रिया

- बीमा गरेको वस्तुमा प्राकृतिक प्रकोप जस्तै: बाढी, भूकम्प, पहिरो आदि बाहेक आगलागी, चोरी, तेस्रो पक्षलाई क्षति, दुर्घटना आदि अन्य प्रकारको घटनाका कारण क्षति भएमा नजिकैको प्रहरीलाई सूचना दिनुपर्छ ।
- घटनाको जानकारी तुरुन्त बीमा कम्पनीलाई दिने ।
- बीमा दाबी फाराम लिएर पूरै अध्ययन गरी सही तरिकाले भर्ने ।
- बीमा दाबी गर्न प्रहरी प्रतिवेदन, डाक्टरले जाँचेको पूर्जा, स्वास्थ्य परीक्षण प्रतिवेदन, औषधी किनेको बिल, अस्पताल भर्ना र फिर्ता भएको प्रमाणपत्र जस्ता आवश्यक कागजात बीमा कम्पनीमा पेश गर्नुपर्छ ।

निर्जीवन बीमा दाबी गर्न आवश्यक कागजात

- बीमालेख र बीमा शुल्क तिरेको रसिद
- बीमा दाबी फाराम
- घटना सम्बन्धी प्रहरी पञ्चनामा, प्रथम सूचना प्रतिवेदन, अन्तिम प्रहरी प्रतिवेदन वा गाउँपालिका र नगरपालिकाको प्रतिवेदन
- घटनाको साक्षी वा प्राविधिक प्रतिवेदन

- अग्नि नियन्त्रकको प्रतिवेदन (अग्नि बीमाका लागि)
- सम्पत्तिको क्षति भएको फोटो वा भिडियो
- मेसिन बिग्रेको वा नासिएको अवस्थामा नयाँ मेसिन किनेको बिल
- क्षति दाबी गरिएको रकमको बिल

दुर्घटनाका कारण मृत्यु भएमा बीमा दाबी गर्न आवश्यक कागजातहरू

- बीमालेखको प्रतिलिपि र बीमा शुल्क तिरेको रसिद
- पूरै भरिएको बीमा दाबी फाराम
- पोस्टमार्टम प्रतिवेदन
- मृत्यु प्रमाणपत्र
- प्रहरी पञ्चनामा, प्रथम सूचना प्रतिवेदन, अन्तिम अनुसन्धान प्रतिवेदन वा प्रहरी मुचुल्का
- उपचार प्रतिवेदन र लागेको खर्चको विवरण
- रोजगारदाताबाट ज्याला प्रमाणपत्र
- नाता प्रमाणपत्र

औषधी उपचार बीमा दाबी गर्न आवश्यक कागजातहरू

- बीमालेखको प्रतिलिपि र बीमा शुल्क तिरेको रसिद
- भरिएको बीमा दाबी फाराम
- अस्पतालमा उपचार तथा भर्न प्रतिवेदन
- स्वास्थ्य परीक्षण, एक्सरे, ई.सी.जी. आदि
- औषधिबारे डाक्टरको सिफारिस तथा औषधी किनेको बिल
- अस्पतालको दर्ता नम्बर र डाक्टरको प्रमाणपत्र
- दुर्घटनाको अवस्थामा प्रहरी पञ्चानामा वा प्रथम सूचना प्रतिवेदन

बीमालेख जारी गर्ने कम्पनीले आवश्यक प्रक्रिया पूरा गरी बीमितलाई भुक्तानी दिन्छ । घटनाको प्रकृति अनुसार बीमा कम्पनीले बीमितलाई केही रकम मात्र दिई बाँकी रकम घटनाको पूरै छानबिन भएपछि मात्र दिन सक्छ ।

बीमा कम्पनी, त्यसले प्रदान गर्ने बीमाका प्रकार र सबै शर्तका बारेमा बुझेर आफूलाई मिल्ने खालको बीमा मात्र गर्नुपर्छ ।

मुख्य सन्देश

- विभिन्न खालका बीमाका आफ्नै दाबी प्रकृया हुन्छन् । दाबी प्रकृया नमिलेमा बीमा रकम नपाउन सकिन्छ ।
- विभिन्न खालको बीमाको दाबी गर्न विभिन्न प्रकारका कागजात आवश्यक हुन्छन् ।
- बीमाको प्रकृया र आवश्यक कागजात बारे बीमा गर्दा नै बुझ्नुपर्छ । आफ्नो परिवारलाई पनि बुझाउनुपर्छ ।
- बीमा ऐन बमोजिम बीमाशुल्कको भुक्तानी नगरी बीमालेख लागू हुँदैन ।
- बीमाशुल्क तिर्ने म्याद नाघेको अवस्थामा घटना भएमा क्षतिपूर्ति पाइँदैन ।
- बीमालेखमा वा बीमा दाबी गर्दा वा कुनै पनि प्रकृत्यामा सही सूचना दिनुपर्छ ।
- बीमित वा बीमा गरिएको सम्पत्तिमा कुनै पनि क्षति भएमा बीमालेख जारी गर्ने कम्पनीलाई तुरुन्त जानकारी दिनुपर्छ ।
- बीमा गर्ने प्रकृत्या, दाबी गर्ने प्रकृत्या, आवश्यक कागजात आदिका बारे पूरा जानकारी लिन नजिकको बीमा कम्पनीको कार्यालय वा आधिकारिक बीमा अभिकर्तासँग सम्पर्क गर्नुपर्छ ।

बाली तथा पशुधन बीमाको प्रिमियममा अनुदान उपलब्ध गराउने निर्देशिका, २०७०

पशुपन्छी तथा कृषि व्यवसाय गर्दा त्यस व्यवसायबाट हुन सक्ने नोक्सानीको जोखिमबाट बच्न कृषि तथा पशु बीमा गर्न पाइने व्यवस्था छ । बाली तथा पशुधन बीमाको प्रिमियममा अनुदान उपलब्ध गराउने निर्देशिका, २०७० अनुसार कृषिको व्यवसायिकरणका लागि जोखिम न्यूनीकरण गरी कृषकले माछा, पशुपंक्षी र कृषि उपजमा गरेको लगानीलाई सुरक्षित गर्न कृषकले तिरेको बीमा प्रिमियममा ७५ प्रतिशत रकम नेपाल सरकारले व्यहोर्ने व्यवस्था छ । यसमा अन्न, तरकारी, फलफूल, नगदेबाली, औद्योगिक बाली, माछा, मौरी, रेशम, च्याउ आदि पर्दछन् । बाली तथा पशुपन्छी बीमा निर्देशन, २०६९ का अनुसार बीमा गर्दा निम्नानुसारको व्यवस्था छ :

- बालीको बीमा गर्दा बाली लगाउँदादेखि बाली पाक्दासम्म लाग्ने लागत मूल्य कृषि मन्त्रालय मार्फत उपलब्ध गराएको आधारभूत लागत विवरण बमोजिम हुनु पर्दछ । प्रत्येक कृषकले सुरक्षण गर्न पाउने बालीको न्यूनतम क्षेत्रफल पहाडमा आठ आना (आधा रोपनी) र तराईमा एक कठ्ठा हुनु पर्दछ ।
- पशुपन्छी धनलाई विभिन्न रोगहरू विरुद्ध समयमै प्रतिरोधात्मक खोपहरू नलगाएको, सावधानी नअपनाएको, विरामी अवस्थामा उपचार नगराएको, आवश्यक दानापानी नखुवाएको वा जानाजानी विषाक्त पदार्थ खुवाएको कारण नोक्सानी भएमा बीमाबाट क्षतिपूर्ति पाइँदैन ।
- बाली तथा पशुपन्छी बीमाको बीमाशुल्क बीमाङ्क रकमको ५ देखि ६ प्रतिशतसम्म लाग्दछ ।

गुनासो व्यवस्थापन समिति

बैंक तथा वित्तीय संस्थासँग कर्जा कारोवार गर्दा ऋणी तथा बैंकको बीचमा असमझदारी उत्पन्न हुने, ऋण लिँदाको शर्तमा पछि परिवर्तन भई समस्या उत्पन्न हुन सक्ने आदि विभिन्न कारणले सम्बन्धित बैंक तथा ऋणीबीचको कारोवारको सम्बन्धमा कहिलेकाहीं समस्या उत्पन्न हुन सक्दछ। यस्तो समस्याबाट कुनै पक्षलाई कुनै किसिमको मर्का पर्न गएमा त्यस्तो मर्काको सुनुवाइको लागि नेपाल सरकार मन्त्रपरिषदको मिति २०६३/०८/०९ मा बसेको बैठकको निर्णय अनुसार एक गुनासो व्यवस्थापन समितिको गठन भएको छ। यस समितिको कार्यालय नेपाल राष्ट्र बैंक, बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभाग, बालुवाटारमा रहेको छ। नेपाल राष्ट्र बैंकका वरिष्ठ डेप्युटी गभर्नर संयोजक रहेको यस समितिका सदस्यहरूमा नेपाल राष्ट्र बैंकका अर्का डेप्युटी गभर्नर, बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभागका कार्यकारी निर्देशक, बैंक सुपरिवेक्षण विभागका कार्यकारी निर्देशक, अर्थ मन्त्रालयका सम्बन्धित फाँट हेर्ने सहसचिव, बैंकर्स संघका अध्यक्ष, नेपाल उद्योगवाणिज्य महासंघका प्रतिनिधि रहन्छन्। समितिको सदस्यसचिवको काम नेपाल राष्ट्र बैंक बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभागका निर्देशकले गर्दछन्।

गुनासो व्यवस्थापन समितिले ऋण प्रदान गर्ने बैंक र ऋण लिने ऋणीको बीचमा उत्पन्न भएको समस्याको समाधान गर्न सहजकर्ताको भूमिका निर्वाह गर्दछ। तसर्थ, कुनै ऋणीलाई आफूले ऋण लिएको बैंकसँग करारनामा वा शर्तमा परिवर्तन भई वा अन्य कुनै कारणले समस्या उत्पन्न भई मर्का परेको अनुभूति भएमा त्यस्ता ऋणीले नेपाल राष्ट्र बैंकमा रहेको गुनासो व्यवस्थापन समितिमा गई निवेदन दिन सकिन्छ। समितिले त्यसपछि सम्बन्धित बैंकसँग सम्पर्क गरी निवेदनका सम्बन्धमा विस्तृत जानकारी लिने तथा आवश्यकता अनुसार दुवै पक्षलाई वार्तामा बोलाई समस्या समाधानको लागि सहजीकरण गरिदिने गर्दछ।

समितिमा मिति २०७४ चैतदेखि २०७५ फागुन मसान्तसम्ममा १८१ वटा गुनासाहरू परेको देखिन्छ। यीमध्ये ८ वटा बैंकको सम्बन्धमा परेका ३० वटा गुनासोको सुनुवाइ भएको र १४२ वटा गुनासोको बारेमा पत्राचार भएको देखिन्छ। यस बाहेक कतिपय गुनासाहरू अनौपचारिक रूपमा पर्ने गरेकोले त्यस्ता गुनासाहरूलाई मौखिक रूपमा समाधान गर्ने प्रयास पनि समितिले गर्ने गरेको छ।

गुनासो सुनुवाइको लागि सम्पर्क गर्ने ठेगाना:

टेलिफोन नं.: ४४१९८०४, ५ र ७ एक्सटेन्सन नं. १७२

इमेल: gunaso@nrb.org.np

रु. १००० दरको नेपाली नोटको सुरक्षण विशेषता:

(१) पानीछाप (Watermark)

- नोटलाई उज्यालो प्रकाशतर्फ राखेर हेर्दा अथवा नोटको पछाडिबाट लाइट (टर्च लाइट/मोबाइलको लाइट) को माध्यमबाट नोटको उक्त स्थानमा प्रकाश प्रसारण हुँदा लालीगुरासको आकृति स्पष्ट देखिन्छ ।
- उक्त लालीगुरासको आकृतिको पानीछाप नोटको कागजमाथिबाट प्रिन्ट नभई नोटको कागज बनाउने क्रममार्गमा बनाइने हुँदा नोटको अग्रभाग (नोटको नम्बर, सगरमाथाको चित्र र गभर्नरको दस्तखत भएको भाग) र पृष्ठभाग (एउटा हात्ती) भएको भाग दुवै तर्फबाट हेर्दा उक्तिकै स्पष्ट देखिन्छ ।

(२) See Through Register

- Nepal Rastra Bank को संक्षिप्त रूप NRB को केही अंश नोटको अग्रभागमा र उक्त NRB को बाँकी अंश नोटको पृष्ठ भागमा एकै पटक प्रिन्ट गरिएको छ ।
- नोटको उक्त NRB प्रिन्ट गरिएको स्थानमा सामान्य अवस्थामा हेर्दा पूरा नदेखिने तर नोटलाई उज्यालो प्रकाशतर्फ राखेर हेर्दा अथवा नोटको पछाडिबाट लाइटको माध्यमबाट उक्त स्थानमा प्रकाश प्रसारण हुँदा पूरा तथा स्पष्ट NRB देखिन्छ । उक्त NRB अक्षर नोटको अग्रभाग र पृष्ठभाग दुवै तर्फबाट देखिन्छ ।

नोटको अग्रभाग:

(३) सुरक्षण धागो (Security Thread)

- सुरक्षण धागोमा NRB र उक्त NRB को ऐनामा देखिने उल्टो प्रतिविम्बी रूप क्रमैसँग लहर मिलाएर लेखिएको छ ।
- नोटलाई सामान्य रूपमा हेर्दा नोटको अग्रभागमा उक्त सुरक्षण धागोका केही अंशहरू मात्र देखिन्छ ।
- नोटलाई उज्यालो प्रकाशतर्फ राखेर हेर्दा अथवा नोटको पछाडिबाट लाइटको माध्यमबाट नोटमा प्रकाश प्रसारण हुँदा नोटको पूरै चौडाई भागमा सुरक्षण धागो रहेको देखिन्छ ।
- उक्त सुरक्षण धागो नोटको कागज माथिबाट प्रिन्ट नभई नोटको कागज बनाउने क्रममा नै बनाइने हुँदा नोटको अग्रभाग र पृष्ठभाग दुवैतर्फबाट नोटलाई उज्यालो प्रकाशतर्फ राखेर हेर्दा नोटको पूरै चौडाई भागमा सुरक्षण धागो देखिन्छ । साथै, नोटको अग्रभागमा लेखिएका वाक्यांशहरू उक्त सुरक्षण धागो रहेको स्थानमा समेत स्पष्ट प्रिन्ट भएको देखिन्छ ।

(४) Intaglio Print

- नोटको अग्रभागमा प्रिन्ट गरिएको “श्री नेपाल राष्ट्र बैंक नेपाल सरकारको जमानत प्राप्त यसको रुपैयाँ भुक्तानी माग्न आएमा नेपाल राष्ट्र बैंकबाट रुपैयाँ १००० रुपैयाँ एक हजार तुरुन्त पाइनेछ ।”, भगवतीको आकृति, फरक क्षमता भएका दृष्टिविहीनहरूका लागि राखिएका तीनवटा गोलाकार थोप्लाहरू आदि विशेषताहरू नोटलाई छामेर पत्ता लगाउन सकिने गरी राखिएका Intaglio Print विशेषताहरू हुन् ।
- उक्त प्रिन्ट भएको स्थानमा नोटलाई छाम्दा नोटको अन्य स्थानमा भएको प्रिन्टभन्दा केही माथि उठेको अनुभव हुन्छ ।

नेपाल राष्ट्र बैंकको अनुरोध

बैंक तथा वित्तीय संस्था तपाईंको उन्नतिका साथी हुन् । यस्ता संस्थाले तपाईंको बचतको सुरक्षा गरी प्रतिफल समेत दिन्छन् । बैंकले उच्चम व्यवसाय गर्न कर्जा र आवश्यक प्राविधिक सल्लाह समेत प्रदान गर्दछ । बैकिङ बानीको विकास तपाईंको आर्थिक उन्नतिको आधार हो । बैंकमा खाता खोली बचत गर्ने र आवश्यक परे कर्जा लिने बानी बसालौं ।

बैकिङ सेवा उपयोग गर्ने बारे घरघरमा चर्चा गरौं ।

तपाईंलाई इमेल वा चिट्ठीपत्रका माध्यमबाट विदेशी चिट्ठा परेको वा विदेशबाट रकम पठाइने जस्ता प्रलोभनमूलक जानकारी आएमा त्यो ठगी हुन सक्छ । यस्तो जानकारीको आधारमा विदेशमा कुनै माध्यमबाट पनि रकम नपठाऔं । यस प्रकारका प्रलोभनबाट धेरै व्यक्तिहरू ठगिएका छन् । त्यसैले सही जानकारी लिएर विश्वस्त भई औपचारिक वित्तीय संस्थासँग मात्र कारोबार गरौं ।

नेपाल राष्ट्र बैंक

गभर्नरको कार्यालय

जनसम्पर्क महाशाखा

फोन नं.: ४४९२८०४, ५ र ७

इमेल: prd@nrb.org.np

9 780037 061797